Dede Korkut'ta Gösterim

Ezginur TAŞTAL

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2024

DEDE KORKUT'TA GÖSTERİM

Ezginur TAŞTAL

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2024

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ezginur TAŞTAL tarafından hazırlanan **Dede Korkut'ta Gösterim** başlıklı bu çalışma 16.04.2024 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Doç. Dr. Ferdi BOZKURT)	
Üye (Danışman) (Prof. Dr. Erdoğan BOZ)	
Üye (Doç. Dr. Duygu KAMACI GENCER)	

ONAY

.../... /2024

Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

…….../……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Ezginur TAŞTAL

İmza

ÖZ

DEDE KORKUT'TA GÖSTERİM

TAŞTAL, Ezginur

Yüksek Lisans, 2024

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Deixis,"işaretlemek, gönderimde bulunmak" anlamlarına gelen Antik Yunancadan alıntı bir sözcüktür. Deixis terimi, Türkçede *gösterim* terimi olarak yaygınlaşmaktadır. Gösterim; ana dili öğreme, ikinci yabancı dil öğrenme, dillerarası çeviri, iletişim çözümlemeleri ve söylem-metin çözümlemeleri alanlarında anlam belirsizliklerini önlemek, ortadan kaldırmak açısından büyük önem taşır.

Bu tür dilsel sorunları en aza indirgemek gösterimin görevidir. Gösterim, önceleyin felsefede dizinsel ifadeler (indexicals) olarak tartışılagelen bir kavram olmuştur. Felsefî yaklaşımlardan ayrışıp başlı başına dilbilimsel bir alan olan gösterimin dilbilimsel serüveni 19. yüzyılda başlamıştır. Gösterim, dilbilimin alt alanı olan edimbilim (pragmatics)in konusudur. Dilbilimciler gösterim konusu için anlambilimsel ve edimbilimsel araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmalar büyük bir tipolojik araştırma niteliğinde olmayıp yeterli düzeye ulaşamamıştır.

Bu çalışmada Türkçe ve yabancı alanyazın taraması yapılıp gösterim tanımlaması sunulmuştur. Daha sonra gösterim kuramı sınıflandırmalarına yer verilip Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın gösterim kuramının alanyazınında önem arz eden yeri belirtilmiştir. Edimbilimsel bir konu olan gösterim kuramı; Türk dilinin, edebiyatının, tarihinin, kültürünün ve birçok yönden zenginliklerini bünyesinde barındıran Türkoloji için önem arz eden Dede Korkut'ta uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edimbilim, Dizinsel İfadeler, Deixis, Gösterim, Gösterim kuramı, Dede Korkut

ABSTRACT

DEIXIS IN DEDE KORKUT

TAŞTAL, Ezginur

Master's Degree, 2024

Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Deixis is a word borrowed from Ancient Greek meaning "to mark, to refer". The term Deixis is becoming widespread as a "gösterim" term in Turkish. Deixis; it is of great importance to prevent and eliminate ambiguities in the fields of mother tongue learning, second foreign language learning, interlingual translation, speech and communication analysis, discourse or text analysis.

It is the task of deixis to minimize such linguistic problems. Deixis has been a concept that was first discussed in philosophy as indexicals. The linguistic adventure of deixis, which differs from philosophical approaches and is a linguistic field in itself, started in the 19th century. Deixis is the subject of pragmatics, a subfield of linguistics. Linguists have conducted semantic and operant scientific research for the subject of deixis. These studies are not in the nature of a large typological research and are not at an adequate level.

In this study, the definition of deixis was presented by scanning the Turkish and foreign literature. Later, the classification of deixis theory was included and the important place of Yule (1996) and Levinson (2003) in the field of deixis theory was indicated. The theory of deixis, which is an academic subject, has been applied to the "Dede Korkut", which contain the riches of the Turkish language, literature, history and culture and are important for Turkology in many ways.

Keywords: Pragmatics, Indexical expressions, Deixis, Deixis theory, Dede Korkut.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ iii
ÖZ iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
TABLOLAR LİSTESİ viii
KISALTMALAR ve İŞARETLER ix
TEŞEKKÜR x
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 4
KURAMSAL ART ALAN 4
1. Gösterim (Terim, Tanım, Sınıflandırma) 4
1.1. Gösterim Nedir? 4
1.2. Edimbilimde Gösterim 7
1.3. Dilbilimde Gösterim Alanyazını 9
1.3.1. Felsefî (philosophical) Yaklaşımlar 15
1.3.2. Betimleyici (descriptive) Yaklaşımlar 16
1.4. Gösterim Türleri 19
1.4.1. Kişi-Şahıs Gösterimi (Person Deixis) 19
1.4.2. Zamansal Gösterim (Temporal Deixis) 24
1.4.3. Uzamsal Gösterim (Spatial Deixis) 27
1.4.4.Söylem-Metin Gösterimi (Discourse Deixis) 32
1.4.5.Sosyal Gösterim (Social Deixis) 36
İKİNCİ BÖLÜM 40
2.Dede Korkut'ta Gösterim 40
2.1.Dede Korkut'ta Kişi Gösterimi 41
2.1.1.Birinci Kişi Gösterimi 41
2.1.2.İkinci Kişi Gösterimi 43
2.1.3. Üçüncü Kişi Gösterimi 45
2.2. Dede Korkut'ta Zamansal Gösterim 47
2.2.1. Tipolojik Zamansal Gösterim 47

2.2.2. Göstericiler ve Gösterimsel Zaman Birimlerinden Oluşan Zamansal Gösterim 51
2.3. Dede Korkut'ta Uzamsal Gösterim 53
2.3.1. Empatik Uzamsal Gösterim 54
2.3.2. Devinimsel Eylem Gösterimi 57
2.4.Dede Korkut'ta Söylem-Metin Gösterimi 58
2.4.1. Artgönderimsel Söylem-Metin Gösterimi 58
2.4.2. Öngönderimsel Söylem-Metin Gösterimi 60
2.4.3. Söylemiçi-Tümceiçi İşaret Dönüşlülüğü Gösterimi 62
2.5. Dede Korkut'ta Sosyal Gösterim 63
2.5.1. İlişkisel Sosyal Gösterim 63
2.5.2.Mutlak Sosyal Gösterim 66
SONUÇ 70
KAYNAKÇA 71
TERİM DİZİNİ 75
Türkçe-İngilizce Dizin Listesi 75
İngilizce-Türkçe Dizin Listesi 80

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Jakobson'da Değiştiriciler 10
Tablo 2. Levinson'da Gösterimsel İfadelerin Farklı Kullanımları 12
Tablo 3. Levinson'da Gösterimsel İfadelerin Kullanımı 18
Tablo 4. Levinson'da Kişi Gösterimi 20
Tablo 5. Yule'da Kişi Gösterimi 22
Tablo 6. Levinson'da Zamansal Gösterim 26
Tablo 7. Levinson'da Uzamsal Gösterim 31

KISALTMALAR ve İŞARETLER

- : veya

akt. : aktaran

bk. : bakınız

çev. : çeviren

DK : Dede Korkut

ed. : Editör

TS : Türkçe Sözlük

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

TEŞEKKÜR

Edilbilim, dil kullanımlarının toplumsal ve kültürel etkenlerle ilişkili olduğunu savunur ve iletişim ediminde işaretlere, işaretlemelere ve işaretlerin kullanıcıları arasındaki ilişkiye bağlam temelli yorumlamalar yapmayı amaç edinir.

Deixis, Yunancadan alıntı "işaret etmek, işaretlemek, belirtmek, açıklamak" anlamlarına gelen bir sözcüktür. Bu terim, Türkçede *gösterim* olarak yaygınlaşmaktadır. Gösterim, edimbilimin konusudur. Gösterim; anadili öğrenme, ikinci yabancı dil öğrenme, dillerarası çeviri, konuşma ve iletişim çözümlemeleri, söylem ya da metin çözümlemeleri alanlarında anlam belirsizliklerini önlemek, ortadan kaldırmak açısından büyük önem taşır. Bu tür dilsel sorunları en aza indirgemek gösterimin görevidir.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde yabancı ve Türkçe alanyazını taraması yapılmış, gösterim tanımlamları sunulmuş ve gösterim kuramı sınıflandırmalarına yer verilmiştir. Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın gösterim alanyazınındaki önem arz eden yeri belirtilmiş olup çalışmada bahsi geçen gösterim sınıflandırmaları temel alınmıştır. İkinci bölümde Türk dilinin, edebiyatının, kültürünün ve tarihinin zenginliklerini barındıran Dede Korkut'a bize rehberlik eden Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın gösterim kuramı çerçevesinde uygulama yapılmıştır.

Bu çalışmanın meydana geliş sürecinde beni daima aydınlatan, çokça sabırla bana yol gösteren, değerli bilgileriyle beni destekleyen ve yüksek lisans eğitimim boyunca dilbilimsel bakış açısı kazanmamı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Erdoğan BOZ'a teşekkür ederim.

Ezginur TAŞTAL

Nisan 2024-Eskişehir

GİRİŞ

Araştırmanın Problem

Edimbilimsel bir olgu olarak gösterim (deixis) konusunda belli başlı kuramsal çalışmalar nelerdir? Gösterim konusunda Levinson (2003) ve Yule (1996)'un yeri nedir? Türkçede gösterim konusunda yapılan çalışmalar yeterli midir? Türkçede gösterim konusunda bir lisansüstü tez konusu olarak edebi metinler üzerinde yeteri kadar çalışma var mıdır?

Araştırmanın Konusu

Dünyada ve Türkiye'de gösterim konusunda kuramsal boyuttaki çalışmaları ortaya koymak, bu çalışmalar içinde Levinson (2003) ve Yule (1996)'un yerini tespit etmek, Türkçede gösterim konusunda yapılan çalışmaların dökümünü yapmak, Levinson (2003) ve Yule (1996)'un kuramını Dede Korkut Hikâyeleri üzerinde uygulamak ve böylece alanyazına ve imkân bulunursa kurama katkıda bulunmaktır.

Araştırmanın Amacı

Gösterim konusunda yerli ve yabancı alanyazını vermek, Levinson (2003) ve Yule (1996)'un gösterim teorisinin alanyazın içindeki yerini belirlemek, Levinson (2003) ve Yule (1996)'un gösterim kuramını ayrıntısını ortaya koymak ve Dede Korkut Hikâyeleri üzerinde Levinson (2003) ve Yule (1996)'un gösterim kuramını uygulamak.

Araştırmanın Önemi

Levinson (2003) ve Yule (1996)'un gösterim kuramı, bu konudaki alanyazın içinde önemli bir yere sahiptir. Buna karşılık Türkçe metinler üzerinde gösterim üzerine lisansüstü tez boyutunda bir çalışma oldukça azdır. Bununla birlikte diğer makale, bildiri ve kitap türlerinde de çalışma sayısı oldukça azdır. Bu nedenle Türkçede gösterim üzerine çalışmak, Levinson ve Yule'un gösterim kuramını bir metin üzerinde uygulamak ve böylece hem alanyazına ve hem de imkân bulunabilirse kurama katkı yapmak oldukça önemli görünmektedir.

Kuramsal çerçeve

Gösterim, Antik Yunanca "işaret etmek, göstermek" anlamında kullanılan *deiknyai* sözcüğünden türetilmiştir. Gösterim, çoğunlukla ve en uygun şekilde "sözlü

işaret" (verbal pointing) olarak tanımlanır. Gösterim; ön-tipsel (prototipik) veya odak-örnek olarak; birinci ve ikinci şahıs adıllarının gösterimi, belirli (spesifik) zaman ve diğer çeşitli dil bilgisi özellikleri bakımından, doğrudan sözcenin koşullarına bağlıdır. Gösterim, gerçekte konuşucu tarafından yönetilen sözcenin bağlama nasıl katkı sağladığını gösteren en açık yollardan birisidir. Gösterim, dil ve bağlam arasındaki ilişkinin en açık yansımasıdır. Bir anlamda, edimbilimsel bir fenomen olarak gösterim, sözcenin bağlamının dilbilimsel kodlaması ile ilgilidir. Gösterim; dillerin, sözcenin bağlamıyla ilgili özellikleri ne gibi yollar vasıtasıyla kodladığıyla ve dolayısıyla sözcelerin yorumunun o sözcenin geçtiği bağlamın çözümlemesine hangi yollarla bağlı olduğunu açıklayan bir olgudur. Bu işaretlemenin başlıca dilbilimsel biçimleri şunlardır: Gösterimlik ifadeler (deictic expressions), gösterimlik işaretler (deictic markers), gösterimlik sözcükler (deictic words) (Levinson, 2003: 54).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma betimsel nitelikli bir çalışmadır. Betimsel yöntem, araştırma ile ilgili gerekli verileri toplamak için verileri okuma, inceleme ve çözümlemeden sonra tanımlama ve sınıflandırma yoluyla bulma anlamına gelir. Bu çalışmada edimbilimsel bir konu olan gösterim olgusu, Türk dilinin ve edebiyatının temel yapı taşlarından biri olan Dede Korkut'a uygulanırken aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

i. Verileri toplamak,
ii. Verileri okumak ve gözlemlemek,
iii. Verileri bulmak ve işaretlemek,
iv. Verilerin kontrol listesini yapmak,
v. Verileri alıp sonuç ekranında sunmak,
vi. Sonuç çıkarmak ve değerlendirme yapmak,

Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın gösterim kuramına dayanan gösterim türlerini (kişi gösterimi, zamansal gösterim, uzamsal gösterim, söylem-metin gösterimi ve sosyal gösterim) tanımladıktan sonra araştırmanın sonucu hakkında bir değerlendirme yapılmaktadır.

Dede Korkut'ta gösterim uygulaması yapılırken Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın gösterim sınıflandırmaları esas alınmıştır.

Geleneksel gösterim ulamları; kişi gösterimi, zamansal gösterim ve uzamsal gösterimdir. Yule (1996)'ın gösterim sınıflandırması bu şekildedir. Levinson (2003),

geleneksel gösterim sıflandırmasına söylem-metin gösterimi ve sosyal gösterimi de eklemiştir. Ancak Levinson (2003)'ın kimi gösterim alt ulamlarının tekrardan gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada toplam beş gösterim ulamına ek olarak gösterim alt başlıkları eklenerek uygulama yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KURAMSAL ART ALAN

1. Gösterim (Terim, Tanım, Sınıflandırma)

1.1. Gösterim Nedir?

Deixis, Eski Yunanca kökenli bir sözcük olup "işaret etmek, işaretlemek; belirtmek" anlamlarına gelmektedir. Dil ile bağlam arasındaki ilişkinin dillerin doğal yapısına yansımasının en belirgin yolu gösterim olgusudur (Levinson, 2003: 54).

Deixis ile sözce edimiyle yaratılan ve sürdürülen uzam- zamansal bağlamla ilgili olarak hakkında konuşulan ve atıfta bulunulan kişilerin, nesnelerin, olayların, süreçlerin ve etkinliklerin konumu, tanımlanması ve tipik olarak bir konuşura en az bir muhatabın katılımı kastedilmektedir (Lyons, 1977: 684).

Deixis terimi, Türkçede "gösterim" terimi olarak karşılanmaktadır.

Ana dili ve ikinci dil öğreniminde önem taşıyan ve başlı başına önemli bir dil araştırması alanı olan gösterim, doğrudan dillerin yapısı ve kullanıldıkları bağlam arasındaki ilişki ile ilintilidir. Edimbilim, anlambilim ve konuşma çözümlemeleri ile yakından ilgilidir.

Gösterim, iletişim ediminde ya da konuşma eyleminde sözlerle veya sözcelerle yapılan en temel olgudur ve farklı insanlar için farklı şeyler ifade eder (Cruse, 2000: 319).

Gösterim; belirli kişiyi-kişileri, ögeyi-ögeleri, nesneyi-nesneleri, durumu-durumları, yeri-yerleri, zamanı-zamanları, metni-metinleri, söylemi-söylemleri işaretlemekle görevli dilsel ifadeleri içeren ve özellikle üretildiği bağlama bağlı olan bir olgudur. Bu işaret ifadeleri, onları söyleyen iletişim edimindeki katılımcılar ile ilintilidir.

Gösterim, dillerin söz ya da konuşma olayı bağlamının özelliklerini işaretleme ya da dilbilgiselleştirme biçimleriyle ve sözlerin yorumlanmasının söz bağlamının çözümlenmesine bağlı olduğu biçimlerle ilgilidir (Levinson, 2003: 60).

Gösterim; ifadelere ve sözcelere **bağlam (context)** temelli yaklaşarak konuşurların iletişimdeki rollerini, zamansal ve mekânsal konumlarını, sosyal statüsünü dikkate alarak konuşurların iletişimsel etkinliklerini yorumlar. **Dilbilimsel bağlam (linguistic context)** ya da **eş-metin (co-text)** olarak farklı bağlam türleri için tanımlamalar yapılmıştır. Eş-metin ya da dilbilimsel bağlam, aynı ifade veya sözcelerde kullanılan diğer sözcüklerin kümesini kapsar (Yule, 1985: 129). Kullanılan sözcükler kümesini çevreleyen ortak-metin, bu sözcükler kümesini anlamlandırma ve yorumlamada güçlü bir etkiye sahiptir.

Edimbilimsel bir olgu olan gösterim, dil ve bağlam arasındaki ilişkinin en açık yansımasıdır. Sözcenin bağlamının dilbilimsel kodlamasıyla ilgilidir. Dillerin, sözcenin bağlamıyla ilgili özellikleri ne gibi yollar vasıtasıyla kodladığıyla ve dolayısıyla sözcelerin yorumunun o sözcenin geçtiği bağlamın çözümlemesine hangi yollarla bağlı olduğunu açıklayan bir olgudur (Yılmaz, 2020a: 33).

Her dil, gösterimsel ifadelere ihtiyaç duyar. İletişim kuran iki konuşurun ortak noktası ne kadar fazlaysa, tanıdık şeyleri işaretlemek için kullanacakları dilsel işaretlemelere daha az ihtiyaç duyacaklardır.

(1) a) “ Bir hafta içinde orada buluşalım.”

b) “Bir saat sonra buraya geleceğim.”

(1a) sözcesine deniz kenarında rastladığımızı düşünelim. Kimin, kiminle, tam olarak nerede buluşacakları hakkında bilgi sahibi değiliz. (1b) sözcesini ofisin girişinde bulduğumuzu varsayalım. Tümcenin ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. İletiyi yazan kişinin bu iletiyi ne zaman yazdığı, ne zaman geleceği bilinmemektedir. Gösterimsel bilgiler, bu tür eksik verilen bilgiler doğrultusunda ortaya çıkabilmektedir.

Gösterimin bazı prototip örnekleri; *kişi ve işaret adılları, yer ve zaman belirteçleri*, ve *işaret sıfatları*dır. İki konuşur aynı fiziksel bağlamı paylaştığında, konuşurlar dil ve bağlam arasında ilişki kurmak için sıklıkla dilin gösterimlik ve temsilî işlevini yerine getiren işaret adılları, yer-yön ve zaman belirteçleri ve diğer *dilbilgisel unsurları* kullanır (Hanks, 1996: 43).

Sözlü iletişimde gösterim, adılların bağlamsal anlamını ve konuşmacının belirli bir konuşma bağlamında belirli bir ifadeyle ne anlama geldiğini ifade eder. Nitekim yabancı bir nesne fark edildiğinde *"Bu nedir?"* diye sorulurken *"bu"* gösterim unsuruna başvurulur (Perkins, 1992: 101).

Aynı uzam ve zamanda iletişim ediminin katılımcıları gösterimsel referanslara ihtiyaç duyar ve katılımcılar aynı uzamda ve zamanda belirli bir noktaya gösterimsel referanslar ile gönderimde bulunurlar. Böyle bir bağıntısı olmayan her iletişim edimi, konuşma eyleminden bağımsız ve düşük bir konuşma olacaktır (Cairns, 1991: 19-27).

Gösterim, konuşma eylemindeki sözcüklerin, sözcelerin ve ifadelerin anlamının bağlamsal bilgi gerektirdiği olgularla ilintilidir. Gösterim, dilin kodlama biçimleri ve söyleyiş bağlamının özelliklerinin ürünüdür; söyleyiş yorumlamalarının söyleyiş bağlamının çözümlemesine bağlı olduğu yollarla ilgilidir (Dylgjeri ve Kazazi, 2013: 81-98).

Gösterimsel unsurlar, **dizinsel (indexical)** olarak da tanımlanmaktadır. Bu tür unsurlar, bebekler tarafından konuşulan ilk biçimler gibidir. Aynı bağlamda bulunan yüz yüze etkileşim içinde olan insanlar basitçe anlaşılan ve kullanılan en temel dilsel ifadelerdir. Konuşurun kullandığı bu gösterimlik unsurlar ile alıcının iletiyi tanımlamasına olanak sağlanmış olur. Böylelikle alıcnın iletiyi çözümleme aşamasında kendisine ipucu sunulmuş olur (Yule, 1996: 9-10).

Gösterimsel ifade (deictic expression), bir konuşmacı-yazar tarafından bir şeyi tanımlamak, işaretlemek için kullanılan dilsel ifadedir. Bir sözcük, konuşmacının kim olduğuna ve sözcüğün ne zaman ve nerede söylendiğine bağlı olarak referansına gönderimde bulunmuyorsa **gösterimsel (deictic)** olarak adlandırılabilir (Purwo, 1984: 11-30)

Gösterimin görevi konuşmacının konuşacağı şey hakkındaki ifadeyi alıcısına iletirken, genellikle işaretleyicileri, adılları, sıfatları ve belirteçleri kullanarak görüşmelerinden, tartışmalarından ve yorumlamalarından kaynaklanmasıdır.

Gösterim, gönderimsel işlevi bakımından; **birincil (primary)** ya da **dış (exophoric) gösterim** ve **ikincil (secondary)** ya da **iç (endophoric) gösterim** olarak ikiye ayrılır:

Birincil gösterim, **durumsal** ve **bilgisel gösterim**dir. Bir metnin dışındaki bir durumu, konuşucu ve dinleyici tarafından paylaşılan yaşam bilgisini işaretlemek için kullanılır.

(2) a) "Bu akşam burada olmalıyım."

b) " O akşam orada olmalıyım."

Gösterim, konuşurun bağlamına bağlıdır ve konuşurun bağlamını önceler. Bu konuda **yakınsal (proximal)** ve **uzaksal (distal)** oluş şeklinde temel bir ayrım vardır. *"bu, burada, şu an, şimdi"* gibi sözcükler konuşura yakınlık işaretlerken *"o, orada, o zaman"* gibi sözcükler konuşura uzaklık işaretlemektedir.

İkincil gösterim, *metinsel gösterim*dir. Metnin öncesine veya sonrasına gönderimde bulunur. **Artgönderimsel (anaforik) gösterim** ve **öngönderimsel (kataforik) gösterim** olmak üzere ikiye ayrılır. Artgönderimsel gösterim, metnin öncesine gönderimde bulunurken (*buna benzer biçimde, bunun gibi* vb.) öngönderimsel gösterim, metnin sonrasına (*bunu söylememe izin verin… , konuşur bazı yorumlar yaptı…* vb.) gönderimde bulunur (Yule, 1996: 11).

1.2. Edimbilimde Gösterim

Pragmatik, Latincede "pragma" kökünden türemiş "iş, eylem" anlamlarına gelen bir sözcüktür. Konuları pratik sonuçlara bağlı olduğu kabul edilen bir kuramdır (Levmihel, 2013: 234).

Edimbilim, dilin birçok yönünü ele alıp açıklayan, iletişim sorunlarını ve engellerini aşmada katkı sağlayan yeni bir bildirişim bilimidir (Yılmaz, 2020a: 1).

Kökleri dil felsefesine ve dilbilime uzanan edimbilim, sosyal bir davranış olarak dil kullanımlarının yorumlanmasıdır (Yetkiner Kansu, 2009: 1).

Edimbilim, dilin farklı yönlerini, iletişim problemlerini çözmeye çalışan "görünmez" anlamın ortaya çıkmasını sağlayan bir bilimdir. Bir konuşmacı (veya yazar) tarafından paylaşılan ve bir dinleyici (veya okuyucu) tarafından yorumlanan anlam çalışmasıyla ilgilidir. İnsanların sözlerinin ne anlama geldiğinin çözümlenmesi kadar bu sözlerdeki sözcüklerin veya ifadelerin kendileri tarafından ne anlama gelebileceğiyle de ilgilenir (Yule, 1996: 3).

Levinson (2003)'a göre edimbilim, hem dil yapısının bağlama bağlı yönlerini hem çeşitli dil kullanımları ve anlam ilkelerini 'anlama'yı kapsar (2003: 9). Edimbilim terimi, Morris'in göstergebilimi; sözdizimi, anlambilim ve edimbilimi olmak üzere üç alt başlıkta sınıflandırmasına yönelik kullanılmaya başlanmıştır. Sözdizimi, "göstergeler arasındaki biçimsel ilişkilerin incelenmesi"; anlambilim, "göstergelerle nesneler arasındaki ilişkilerin incelenmesi"; edimbilimi "göstergelerle kullanıcılar arasındaki ilişkinin incelenmesi" dir (2003: 1).

Kıta Avrupası'nda "genel dil sistemindeki ya da belirli dildeki işaret sistemlerinde yer alan çeşitli psikolojik ve sosyolojik fenomenlerin araştırılması" anlamına gelen edimbilim, Montauge'ye göre "gösterim ve dizinsel (indexical) kavramlarının araştırılması" demektir (Yılmaz, 2020a: 4).

Cruse (2000), edimbilim için, "Dilin kullanıcıları açısından kullanıcıların tercihleri, sosyal etkileşimleri, dilin diğer katılımcılar üzerindeki etkisini araştıran bilimdir." tanımlamasını yapmıştır (2000: 240).

Mey (1993)' e göre edimbilim, dilbilimsel birimleri kapsayan şemsiye bir terim olup dilbilime yönelik özgün bir bakış açısıdır (1993: 47).

Birner (2013), edimbilimi, bağlamsal dil kullanımlarının araştırılması olarak tanımlar. Ancak anlambilim ile edimbilimin iç içe olduğunu belirtip **standart anlamın (literal meaning)** anlambilim inceleme alanına girdiğini; **ek anlamın (additional meaning)** edimbilimin inceleme alanına girdiğini belirtmektedir. Aynı tümce, farklı bağlamlarda farklı insanlara göre farklı anlamlar ifade edebilir. Örneğin;

(3) a) " Bugün kâbus gibiydi."

b) " Pizzadan birkaç parça kaldı."

(3a)'daki tümcede "kâbus" sözcüğü, standart anlamı doğrultusunda konuşurun aslında kötü bir rüya gördüğünü ifade etmek istemiyor, gününün kâbus gibi geçtiğini ifade etmek istiyordur. İşte bu noktada edimbilim, bağlamdan bağlama değişebilen sözcüklerin anlamıyla ilgilenir. (3b)'de ise ek anlamlar bağlamdan hareketle ortaya çıkabilir. Sözce uyarı olarak çıkarsanabilir,*"O benim, yemezsen*

sevinirim; azarlama olarak çıkarsanabilir, *"Akşam yemeğini daha bitirmedin mi?"*; teklif olarak çıkarsanabilir, *"Sen de yemek ister misin?"*(2013: 11).

Dilbilim, dil felsefesi, dilbilgisi, antropoloji, çeviribilim, edebiyat gibi birçok disiplin ile etkileşim hâlinde olan edimbilim; yapısalcılık, mantıkçı pozitivizm ve gündelik dil felsefesi akımları ile de ilintilidir.

Edimbilim, bir dizi strateji ve ilkeler bütününden oluşmaktadır. **Gösterim (deixis), söz eylem (speech act), nezaket olgusu (politeness phonemona), sezdirim (implicature)** kuramları etrafında sözcelerin bağlam (context) içinde nasıl yorumlandığını, yorumlanması gerektiğini araştırır (Yılmaz, 2020: 1).

Anlambilimin ve edimbilimin önemli bir parçası olan gösterim, doğal dillerde oldukça yaygındır ve dilbilgiselleştirilmiştir.

Çoğu gösterimsel olgu anlambilimsel ve edimbilimsel olarak kabul edilebilir. Gösterim teriminin prototipik en belirgin örnekleri; adıllar (*ben, sen, o, orada* vb.), belirteçler (*şu an, dün, bugün* vb.)dir (Levinson, 2003: 55).

İnsan sosyal bir varlıktır. İletişim, insanlar arasındaki etkileşim ve sosyalleşme eylemleri için önemli bir sosyal etkinliktir. İletişim kurabilmek için ise öncelikle dil öğrenilmelidir. Edimbilim ve dolayısıyla gösterim, dil öğrenme sırasında göz ardı edilmemelidir. Bu noktada olası bir konuşmacı ve muhatap arasında gerçekleşen iletişim etkinliğinde yanlış yorumlamalar veya anlaşılmaları en aza indirgemek için edimbilim ve konusu gösterim önemli bir dilbilim alanıdır.

1.3. Dilbilimde Gösterim Alanyazını

Başlı başına bir edimbilim alanı olan gösterim konusunda Türkçe üzerine çalışmalar oldukça azdır.

Dünya dillerinde gösterimsel ifadeleri karşılaştırmalı dilbilimsel yöntemler ile sistematik biçimde ele alan çalışmalar da ne yazık ki henüz yapılmamıştır.

Gösterimin belli başlı kuramcıları; **Bühler** (1934), **Jakobson** (1957), **Fillmore** (1975), **Lyons** (1977), **Hanks** (1996), **Yule** (1996) ve **Levinson** (2003)'dır.

Gösterimsel ifadeleri dillerarası inceleyen **Hockett** (1961), **Fillmore** (1975)**, Clark** (1978), **Tanz** (1980), **Weissenborn** ve **Klein** (1982), **Levinson** (1983)**,**

Anderson ve **Keenan** (1985), **Diessel** (1999), **Cysouw** (2001)**, Dylgjeri** ve **Kazazi** (2013) vb. araştırmacılar göz ardı edilmemelidir.

Edimbilimsel bir olgu olan gösterim, dilbilimsel araştırmacılar tarafından **kişi, yer** ve **zaman** ulamları şeklinde farklı anlamsal alt alanlarında incelenmiştir.

Bühler (1934), gösterimsel ulamları, ilkin **sıfır noktası (ground zero)**na göre **konuşmacı (speaker), konuşma zamanı (time)** ve **konuşma yeri (place)** ve **alıcı (addresser)** etrafında örgütlenmiş olarak farklı düşünme eğilimi sağlamıştır. Buna ek olarak Bühler (1934), gösterimsel ifadelerin (deictic expressions), farklı iletişim edimlerinde farklı bir **bağıllık (relativized)** veya **geçişkenlik (transposed)** kullanımları ile **bağıl zaman (relevant time)** ve **bağıl yer (relevant place)**e gönderimde bulunabileceğini belirtmiştir (1934: 9-30).

Jakobson (1957), **değiştiriciler (shifters)** terimini tercih edip tanımlayan Jespersen (1922)'den hareketle, Rusçadaki eylemlerin yapısına **bağlam (context)** temelli yaklaşarak, değiştirici terimi için; *"konuşma ortamı içindeki farklı etmenlere göre değişen dilsel birimler"* tanımlamasını yapmıştır. Bu bağlamda öncelikle, Rusçadaki değiştirici eylemleri, ulamlarına ayırdığı bir makale (1956) yayımlamış ve daha sonra kitap haline getirmiştir (1957: 43).

Değiştiriciler, Jakobson'un ilk tablosunda bir ulamdır ama kendi içinde çelişkilidir. **Kişi (person), durum (status) ve görünüş (aspect), dilbilgisel zaman (tense), ses (voice), kip (mood) ve kanıt (evidental)**, Jakobson'ın değiştirici ulamlarıdır.

Tablo 1

Jakobson'da Değiştiriciler[1]

	kapsayan (involved)	**kapsayan (involved)**	**kapsanan (not involved)**	**kapsanan (not involved)**
niteleyici (qualifier)	**belirtici (designator)**	**bağlayıcı (connector)**	**belirtici (designator)**	**bağlayıcı (connector)**
niceleyici (quantifier)	cinsiyet numarası (gender number)	çatı (voice)	durum görünüşü (status aspect)	taxis (yansı)
değiştiriciler (shifters)	kişi (person)	kip (mood)	dilbilgisel zaman (tense)	kanıt (gösterici)

[1] Bu tablo Jakobson'dan esinlenerek yapılmıştır (1957: 47).

Olayın kendisi ve **herhangi bir katılımcısı (gönderici- alıcı)** için; **kişi (person),** anlatılan etkinliğin katılımcılarını, konuşma etkinliğinin katılımcılarına gönderimde bulunarak işaretlenir. **Durum (status)** ve **görünüş (aspect)**, anlatılan olayı katılımcıları dâhil etmeden, konuşma olayına gönderimde bulunmadan karakterize edilir. **Dilbilgisel zaman (tense),** konuşma olayı anına gönderimde bulunarak karaterize edilir. **Çatı (voice),** anlatılan olay ile katılımcıları arasındaki ilişkiyi, konuşma olayına veya konuşmacıya atıfta bulunmadan karakterize eder (Jakobson, 1957: 46).

Kanıt (evidental), açıklayıcı kanıt (revelative evidence), önsayıltısal kanıt (presumptive evidence), belleksel kanıt (memory evidence) rivayet edilen olay hakkında iddia edilen bilgi kaynağı olmakla birlikte Jakobson (1957)'un ulamı için geçici bir etiket diyebiliriz.

Jakobson (1957), iletişim durumunun **ileti (message)** ve **temel işaretleme (underlying code)** nin arasındaki ilişki ile karakterize edildiğini şöyle belirtmiştir:

"İleti ve temel işaretleme, dilsel iletişim araçlarıdır. Gönderici tarafından işaretlenip iletilen ileti, alıcı tarafından deşifre edilmeli yani yeterince algılanmalıdır. Alıcının bu işaretlemeye yakınlığı elde edilen bilgi miktarı ile doğru orantılıdır. İletişimsel işartleme ve ileti, gösterimsel (deictic) ifadeler, kaynak ile bir olaya, duruma gönderimde bulunabilir veya işaret edebilir." (1957: 60).

Değiştiriciler, iletişimde dilsel işaretlemeler için diğer tüm bileşenlerden verilmek istenen iletiye zorunlu bir referans olarak belirtilmiştir. Kişi adılları ve diğer değiştiricilerin özellikleri; net, tek ve sabit bir anlamın yokluğunda oluşur. Bununla birlikte her değiştiricinin genel bir anlamı vardır. Bir değiştiricide gönderge, değiştiricinin anlamının anlamı olarak iletiye gönderimde bulunur (1957: 57).

Jakobson, sözel ulamları sınıflandırmak için iki temel ayrıma gitmiştir: *1. Konuşmanın kendisi, konusu ve anlatılan olay. 2. Olayın kendisi ve herhangi bir katılımcısı (gönderici- alıcı).* Sınıflandırmasında da dört temel ögeden bahseder:

i. anlatılan olay,
ii. konuşma olayı,
iii. anlatılan olayın katılımcısı,
iv. konuşma olayının katılımcısı- muhatabı.

Katılımcıları içeren ulamların karakterize edilebileceğini düşünen Jakobson, yalnızca bir anlatımlı öğeyi karakterize eden ulamlar için olayın kendisi veya katılımcılarının kendileri **belirticiler (designators)** terimini kullanırken anlatımlı bir öğeyi başka bir anlatımlı ögeye göre karakterize eden kategorileri **bağlayıcılar (connectors)** olarak adlandırmıştır (1957: 58).

Gösterici (demonstrativity) terimi, fiziksel eylemlerin veya devinimsel kullanımların işaret ettiği dilsel eşdeğerleridir. Dilsel bir terim olan **gösterim**, iletişimsel durumun ögelerine başarılı bir şekilde gönderimde bulunur (Jakobson, 1957: 47). Göstericilerin çözümlenmesi dildeki çok işlevli görevleri nedeniyle karışıktır.

Göstericiler, bir şeyi işaretler, bir şeye gönderimde bulunur, söylemdeki kaynağı takip eder ya da söylemdeki diğer gönderimde bulunan ifadelere karşıtlık oluşturmak için kullanılabilir (Levinson, 1983: 67).

Tablo 2

Levinson'da Gösterimsel İfadelerin Farklı Kullanımları[2]

gösterimsel (deictic)	**gösterimsel olmayan (non-deictic)**
dış gösterim (exophoric)	**iç gösterim (endophoric)**
devinimsel (gestural) / sembolik (symbolic) / geçişken (transposed)	artgönderim (anaphoric) / öngönderim (kataphoric)
karşıtsal (contrastive) / karşıtsal olmayan (non-contrastive)	
gösterimsel söylem(discourse deictic)	**empatik (empathetic)**
	tanıklayıcı (recognitional)

Levinson (1983: 68) ve **Diessel** (1999: 6) başta **dış gösterim (exophoric)** yani *gösterimsel* ve **iç gösterim (endophoric)** yani *gösterimsel olmayan* olarak sınıflandırma yapmıştır. Ancak bu sınıflandırma yukarıda belirtildiği gibi Levinson (2003) tarafından genişletilmiştir.

(4) a) "Bana o kitabı ver." → dış gösterim (fiziksel bağlamda kitap mevcut)

[2] Bu tablo Levinson'dan esinlenerek yapılmıştır (2003: 55).

b) “Bu parmağımı incittim.” → dış gösterim, devinimsel (parmağın hareketini veya sunumunu gerektirir)

c) “Bu şehri seviyorum.” →dış gösterim, sembolik (devinim gerektirmez)

d) “Önce bu dişimi sonra o dişimi kırdım.” → devinimsel, karşıtsal

e) “Aşağı baktı ve silahı gördü; bu, cinayet silahıydı, fark etti.” →geçişken

f) “Yanılıyorsun, tam olarak söylediği şey buydu.”→ gösterimsel söylem

g) “Kovboy içeri girdi. Bu adam uğraşılacak biri değildi.”→ artgönderimsel

h) “Yağmurda geçirdiğimiz o tatili hatırlıyor musun?”→ tanıklayıcı

ı) “O gitti ve o pisliğe vurdu.”→ empatik (Levinson, 1983: 69).

Diessel (1999), **Anderson** ve **Keenan** (1985)’den hareketle, doğal dillerde gösterici sistemlerin tipolojisini oluşturmaya çalışıp bazı dillerde bir tane işaret adılı ya da sıfatı olsa da bu durum çoğu zaman gösterimlik yer belirteçleri ile **proksimal (yakınsal)** ve **distal (uzaksal)** bildiren karşıtlıklarla (burada, şurada, orada) tamamlanabileceğini belirtmiştir (1999: 36). Alanyazında bu konuyla ilgili iki farklı paradigma vardır: *konuşura yakın/ konuşur* veya *muhataba yakın sistemler*.

Clark (1978) ve **Tanz** (1980) gibi araştırmacılar göstericilerin devinimlerle veya jestlerle ortaya çıktığını belirtip çocukluk dönemlerinde bu edimin kazanıldığını ve bu noktada devinimsel hareket kullanımlarının önemini vurgulamışlardır (Clark, 1978: 85-100).

Fillmore (1971), dilbilimi için tümcelerin anlamlarına ilişkin sorunlara değinmek gerektiğini ve dilbilimsel tanımların kapsamı hakkındaki görüşlerini belirtmiştir. Doğal dillerin dilbilgisi yapılarını, tümcelerin **“gösterimsel bağ (deictic anchorage)”** tanımlamasını ve yansıttığı şekilleri, tümcelerin sosyal durumlarda üstlenebileceği rolleri anlama yollarını uzamsal-mekânsal ve zamansal bağlamda netleştirmeye çalışmıştır. Bu noktada edimbilimin olgusu olan gösterim konusunu alt ulamlarına ayırarak **yer (space), zaman (time), sosyal (social)**, **discourse (söylem)** gibi ulamları ile incelemiştir. **Uzam gösterimi (space deixis)**, konuşmacının üç boyutlu uzamda konumu algılayışının dilsel ifadesi olarak belirtirken **zaman gösterimi (time deixis)** için söz ediminin zaman içindeki konumu ile ilgili olduğunu belirtmiştir (1971: 235). Farklı psikolojik durumlardaki insanların deneyimlediği zaman yanılsaması algısı hakkında zaman paradoksları vardır. Bunlar **gösterimsel olmayan (non-deictic)** ifadelerdir. Bu noktada zamanın tek yönlü ve tek boyutlu olması önemlidir. İki farklı olay farklı zamanlarda gerçekleşebileceği gibi birinin

daha önce erken tezahür etmesi diğerinin ise daha sonra geç tezahür etmesi zorunlu bir durum gibi görünmektedir (Fillmore, 1977: 103).

Lyons (1977), gösterimi **kişi gösterimi (person deixis), göstericiler (demonstatives) ve uzam gösterimi (space deixis), artgönderim (anaphora) ve söylem gösterimi (discourse deixis), dilbilgisel zaman (tense) ve gösterimsel zaman kaynağı (deictic temporal reference)** olmak üzere alt başlıklarda incelemiştir (1977: 637).

Anderson ve **Kenaan** (1985) ve **Diessel** (1999) gibi araştırmacılar, edimbilimsel bir fenomen olan gösterim olgusunun ve gösterimlik dizgelerin dünya dillerinde doğal olarak var olduklarını ve bilinmeyen yönlerini ortaya koymaya çalışmışlardır (Anderson ve Keenan, 1985:259; Diessel, 1999: 6).

Hockett (1961), **Cysouw** (2001) ve **Diessel** (1999) gibi araştırmacılar, gösterimsel ifadelerin anlamını dilbilgisel açıdan açıklamaya ve ele almaya çalışmışsalar da gösterimin sorunları tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu açıklamalara dayanan tipolojik bir araştırma da henüz yapılmamıştır. Örneğin; dünyadaki bütün doğal dillerde birinci ve ikinci kişi adıllarının olmadığı düşüncesine karşılık Hockett, *"Birinci ve ikinci kişi adılları evrenseldir."* demektedir (Hockett, 1961: 21) demektedir. Bütün dillerde karşıtlık bildiren belirteçler (proksimal-distal yani yakınlık-uzaklık) olmadığını savunanlara karşın Diessel (1999), karşıtlık bildiren gösterici belirteçlerin tüm dünya dillerinde evrensel olabileceğini öne sürmüştür (1999: 30).

Yule (1996), gösterim olgusunu **kişi gösterimi (person deixis), uzamsal gösterim (spatial deixis), zamansal gösterim (temporal deixis)** olmak üzere üç başlık altında incelemiş ve sınıflandırmıştır. Geleneksel gösterim ulamları; kişi gösterimi, zaman gösterimi ve yer gösterimidir (1996: 10).

Dylgjeri ve **Kazazi** (2013), üç tür gösterim tanımlamış ve gösterim türlerini açıklamıştır: **Kişi gösterimi, uzamsal gösterim** ve **zamansal gösterim** (2013: 87-96).

Levinson (2003), geleneksel gösterim ulamlarına **sosyal gösterim (social deixis)** ve **söylem-metin gösterimi (discourse deixis)** ulamlarını da ekleyerek gösterim kuramı başlığında ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere, gösterim konusuna

felsefî ve betimleyici olarak iki farklı yaklaşım ışığında açıklamalar yapmıştır (2003: 54-61).

1.3.1. Felsefî (philosophical) Yaklaşımlar

Gösterim konusu öncelikle filozoflar daha sonra dilbilimciler tarafından tartışılagelmiştir.

Gösterim olgusu, felsefi literatürde **"felsefî gösterme kavramı" (philosophical notion of ostension)** veya **"felsefî gösterme tanımı" (philosophical ostensive definition)** olarak yer alır ve **"gösterme (ostensive)", "gösterimsel"** ya da **"gösterici" (demonstrative)** terimleriyle özdeşleştirilmiştir (Lyons, 1977: 638).

Felsefî yaklaşım etrafındaki araştırmacılar, Peirce (1940)'ten hareketle **dizinsel ifadeler (indexical expressions)** adını verdiği göstericiler ya da işaretler, birinci ve ikinci kişi adılları, zaman bildiren biçimbirimler gibi bağlama bağlı özelliğe sahip ifadeler ile felsefî ilgi kurmuşlardır (Lyons, 1977: 637).

Dizinsel ifadelerin işaret ile gönderge arasında varoluşsal bir ilişki aracılığıyla bir gönderge belirledikleri felsefi literatürde öne sürülmüştür (Levinson, 2003: 57). Peirce (1940) ve Bühler (1934)'in "dizinsel ifadeler" ulamı aslında, şimdilerde gösterimsel veya içerimlik olarak adlandırılan doğrudan bağlama bağımlı ifadelerden daha fazlasını içeriyordu ve onun özel ulamlar sistemi, dilbilimsel edimbilimde çok etkili bir şekilde kullanılmadı. Dizinsel ifadeler, bağlama bağımlılık açısından daha geniş kapsam alanına sahip bir fenomendir. Gösterim ise bağlamsal bağımlılık ve dilsel açıdan daha dar kapsam alanına sahip bir fenomendir (Bühler, 1934: 9-12; Peirce, 1940: 1).

Edimbilime felsefî yaklaşımlarca bu dizinsel ifadelerin tek bir birincil ifadeye indirgenebileceği ve edimbilimsel kalıntının bağlamdan bağımsız yapay bir ifadeye dönüştürülebileceği sorgulanmıştır. Doğal diller tüm dizinsel ifadelerinde gerçekten belirteç, adıl veya kendi kendine atıfta bulunan ifadeler içermektedir (Levinson, 2003: 59). Sözcenin belirli doğal dil ifadeleri anlambilimsel içeriği ve gerçek koşulları tanımlanmaya çalışılmıştır. Bazı araştırmacılar doğal dillerde belirteç dönüşlü veya kendi kendine atıfta bulunan ifadeler var olduğunu savunmaktadırlar (Levinson, 2003: 55).

Dil ediniminde erken dönemdeki çocukların referans eylemlerini prototipik olarak gösterici olan bir konuşma eylemi ürettikleri görüşü de mevcuttur (Cruse, 2006: 9-15). Öte yandan konuşmacının niyeti, alıcının ise kaynağı başarılı bir şekilde yerine getirmesi önemlidir. Bu gibi felsefî yaklaşım soruları gösterim olgusunun ne olduğuna, türlerine, karmaşıklığına yeterli bilgiyi sağlayamamıştır. Dilbilimsel değerlendirmeler gösterim konusu için daha önemlidir.

1.3.2. Betimleyici (descriptive) Yaklaşımlar

Dil çözümlemelerinde felsefi ve psikolojik yaklaşımların katkısının yanı sıra dilbilimsel yaklaşımların katkısı göz ardı edilmemelidir. Bu alanda öncelikle Jakobson (1957), Fillmore (1971), Lyons (1977), Hanks (1996), Yule (1996) ve Levinson (2003) gibi araştırmacıların tanımlayıcı nitelikte dilbilimsel çalışmalarının sonucunda teori ve çözümleme eksikliği ortaya çıkmıştır. Bunların yanında bazı araştırmacıların çocukların gösterimlik terimlerin edinimi üzerine çalışmaları, diller arası gözlem çalışmaları literatüre katkıda bulunmuştur.

Levinson (2003), gösterimi başta **kişi gösterimi, yer gösterimi ve zaman gösterimi** olarak ulamlara ayırmıştır.

Kişi gösterimi, söz konusu ifadenin iletildiği konuşma olayındaki katılımcıların rolünün kodlanmasıyla ilgilidir: birinci kişi kategorisi, konuşmacının kendisine yaptığı göndermenin dilbilgiselleştirilmesidir; ikinci kişi, konuşmacının bir veya daha fazla kişiye yaptığı göndermenin işaretlemesidir. Daha fazla muhatap alıcı veya üçüncü kişi, söz konusu ifadenin ne konuşmacısı ne de muhatabı olan kişidir. Dinleyici veya izleyicilere yapılan göndermelerin işaretlemesidir (Levinson, 2003: 62).

Yer gösterimi, konuşma etkinliğindeki katılımcıların konumlarına göre uzamsal konumların kodlanmasıyla ilgilidir. Çoğu dilde yakın (veya konuşmacıya yakın) ve uzak (veya konuşmacıya yakın olmayan, bazen alıcıya yakın) arasındaki bir ayrım yapılarak dilbilgiselleştirilmiştir. Hatta birçok dilde çok daha ayrıntılı ayrımlar yapılmaktadır (2003: 79).

Zaman gösterimi, bir ifadenin konuşulduğu veya yazılı bir iletinin yazıldığı zamana göre zamansal aralıkların kodlanmasıyla ilgilidir. Genellikle gösterimsel

belirteçler olan *sonra, şimdi, bugün, dün, geçen yıl* gibi dilbilgiselleştirilmiş sözcüklerdir (2003: 73).

Levinson (2003), daha sonra gösterim ulamlarına **söylem-metin gösterimi ve sosyal gösterim**i de eklemiştir.

Söylem-metin gösterimi, ortaya çıkan söz konusu ifadenin ya da söylemin, metne gönderimde bulunan ifadeyi içeren kısımlarına referansın kodlanmasıyla ilgilidir (2003: 85).

Sosyal gösterim, katılımcı rolleri özellikle konuşmacı ile muhatapların rollerine göre olan sosyal ayrımların aralarındaki sosyal ilişkinin yönlerini verdikleri referansların kodlanmasıyla ilgilidir. Alıcı ve konuşmacının göreceli rütbeleri yani sosyal konumları arasındaki ince ayrımlar sistematik olarak saygılı söylemler, çağrı ve seslenme formları, adıllar veya diğer adlar arasındaki seçimlerde işaretlenir (2003: 89). Ek olarak, gösterim çözümlemelerinde bazı sözcelerin, ifadelerin gösterimin beş ulamıyla da örtüşebileceği gözlemlenmiştir. Örneğin; selamlar genellikle kişi, zaman ve söylem gösterimini; bazı işaretleyiciler yer ve kişi gösterimini; seslenmeler ya da vokatifler kişi ve sosyal gösterimi içerebilir.

Anlamsal veya edimsel yorumlama amacıyla iletişimsel olaydaki belirli noktalara bağlı olarak gösterimsel ifadeleri düşünürsek, o zaman **gösterim merkezi (deictic centre)** oluşturan işaretlenmemiş bağlantı noktalarının tipik olarak Levinson'a göre aşağıdaki gibi olduğu varsayılır;

i) **merkezî kişi (central person)** konuşmacıdır,
ii) **merkezî zaman, (central time)** konuşmacının bulunduğu zamandır,
iii) **merkezî yer (central place)**, konuşmacının konuşma sırasındaki yeridir,
iv) **merkezî söylem (discourse centre)**, konuşmacının konuşmasının üretiminde şu anda bulunduğu noktadır,
v) **sosyal merkez (social centre)**, konuşmacının toplumsal saygınlığı ve aşamasıdır ama muhatapların veya referansların durumu veya sıralaması görecelidir (Levinson, 2003: 64).

Biçimbirim veya dilsel birim kullanımına sahip **gösterimsel ifadelerin (deictic expressions)** farklı kullanım türleri vardır. Gösterimsel ifadelerin gösterimsel olan ve gösterimsel olmayan kullanımları da vardır. Levinson,

gösterimsel kullanımları (deictic usages); devinimsel kullanım (gestural usage) ve **sembolik kullanım (symbolic usage)** olmak üzere ikiye ayırmıştır. **Gösterimsel olmayan kullanımlar** için **(non-deictic usages)** ise **artgönderimsel (anaphoric)** ve **artgönderimsel olmayan (non-anaphoric)** diye bir ayrım yapmıştır (Levinson, 1983: 82).

Tablo 3

Levinson'da Gösterimsel İfadelerin Kullanımı[3]

1.gösterimsel kullanımlar	a. devinimsel kullanımlar b. sembolik kullanımlar
2.gösterimsel olmayan kullanımlar	c. artgönderimsel kullanımlar d. artgönderimsel olmayan kullanımlar

Devinimsel kullanımlar, konuşma olayının yorumlanması için her an fiziksel olarak izlenmesini gerektirir. *"Şerefe!", "İşte burada"* gibi ifadeler devinimsel kullanımlara örnek verilebilir.

Sembolik kullanımlar sadece sözden önce gelen katılımcılara sunulan *bağlamsal yerlemlere* gönderimde bulunur. Simgesel kullanımların yorumlanması için konuşma olayının zamansal- mekânsal değişkenleri hakkında bilgi gerektirir. Bunun yanı sıra bazı durumlarda katılımcı rolleri, sosyal ve söylem değişkenleri hakkında bilgi sahibi olmak yeterlidir.

(5) a) "Kim bundan başka bir tane ister?"

"Ben bundan isterim." → Devinimsel kullanım (Gösterimsel ve artgönderimsel olan kullanım)

b) "Bu kadını karına tercih eder misin?"

"Bu kadını alırım." → Sembolik kullanım (Gösterimsel ve artgönderimsel olmayan kullanım)

[3] Bu tablo, Levinson'dan esinlenerek yapılmıştır (2003: 56).

(5a)'daki tümcede "ben" adılı, bir gruptan kendi kendini aday göstermek için devinimsel olarak kullanılır; (5b)'deki tümcede sadece simgesel kullanıma sahiptir.

(6) a) John, karşısında oturuyor. → Devinimsel kullanım (Gösterimsel ve artgönderimsel olan kullanım)

b) John Bill'in karşısında oturuyor. → Sembolik kullanım (Gösterimsel ve artgönderimsel olmayan kullanım)

(6a)'daki tümcede "karşısında" (yakınlarda, köşede vb.) sözcüğü, ifadenin yerine göre; (6b)'deki tümcede Bill'in yerine göre anlaşılır.

(7) a) Ben bunu on yıl önce yaptım. → Devinimsel kullanım (Gösterimsel ve artgönderimsel olan kullanım)

b) Harry bunu on yıl önce yaptı. → Sembolik kullanım (Gösterimsel ve artgönderimsel olmayan kullanım) (Levinson, 2003: 66).

(7a)'daki tümcede eylemin gerçekleştiği zaman konuşma anına göre anlaşılırken (7b)'deki tümcede zaman ifadedeki olayların gerçekleştiği zamana göredir.

Anafor yani artgönderim, daha önce söylemde bahsedilen başka bir birime gönderimde bulunmak için adıl gibi dilsel bir birimin kullanılmasıdır (Kadmon, 2001: 5). Söylemde-metinde, önceki ifadeye gönderimde bulunan artgönderimsel kullanım, hem gösterimsel hem de gösterimsel olmayan kullanımlarla beraber kullanıldığı görülmektedir.

(8) a) Ben Londra'da doğdum ve o zamandan beri orada yaşıyorum. → Sembolik kullanım (Gösterimsel ve artgönderimsel olan kullanım)

b) Bir parmağımı kestim: Bu. → Devinimsel kullanım (Gösterimsel ve artgönderimsel olmayan kullanım) (Levinson, 2003: 66-9).

1.4. Gösterim Türleri

1.4.1. Kişi-Şahıs Gösterimi (Person Deixis)

Dillerin yapısında iletişim edimi için ancak yüz yüze etkileşimde çözümlenebilecek pek çok gösterimlik ifade bulunmaktadır. Gösterimin

dilbilgiselleştirilmesi ve sözcükselleştirilmesi, **paralinguistik** yani **dilötesi iletişim yorumlamaları** ile alıcı ve muhatabın paylaştıkları sesli ya da sessiz sosyal ortamda devinimleriyle mümkündür (Lyons, 1977: 638).

Yer gösterimi ve zaman gösterimi tanımı içinde belirli kişi gösterimi ulamları olduğunu belirten **Fillmore** (1971), söz konusu iletişim ediminde **ileti**yi **(message)** ileten bir **gönderici (sender)-konuşmacı (speaker)**, iletiyi alan bir **alıcı (addressee)** ve bu edime kulak misafiri olan bir **dinleyici (audience)**nin varlığından bahsetmiştir. Dilbilgisel açıdan gönderici, birinci kişi (first person); alıcı, ikinci kişi (second person); dinleyici, üçüncü kişi (third person) olarak ulamlandırılmıştır. Yanı sıra tümcelerde gönderimde bulunulan diğer kişiler bu üç kişi gösterimi ulamı dışında olabilmektedir (1971:259).

İletişimdeki katılımcı rolleri dünya üzerindeki doğal dillerde kişi dilbilgisi ulamları olan birinci kişi, ikinci kişi, üçüncü kişi bağlamında dilbilgiselleştirilmiştir. Gösterim, kişi adıllarının karakteristik işlevlerini kapsar. Gösterim, aynı zamanda kişi adıllarını, işaret adıllarını, yer ve zaman ifade bağlamında söz dizimsel özelliklerini de kapsar (Lyons, 1977: 640).

Kişi adılları, konuşan, konuşulan, hitap edilen varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine kullanılan adıllardır. Altay dilleri arasındaki dil akrabalığının kişi adılları ve iyelik ekleri ile kanıtlanmaya çalışılmasından başlayarak bugüne kadar pek çok araştırmaya kişi adılları konu olmuştur (Ay, 2020: 137-167).

Kişi gösterimi, adıl sistemlerini yansıtmaktadır.

Tablo 4

Levinson'da Kişi Gösterimi[4]

	tekil	**çoğul**
birinci kişi (konuşmacılar)	ben	biz
ikinci kişi (alıcılar)	sen	siz
üçüncü kişi (konuşucu olmayan, alıcı kabul edilmeyen)	o,bu, şu	onlar, bunlar, şunlar

[4] Bu tablo Levinson'dan esinlenerek yapılmıştır (2003: 68).

Kişi gösterimi, doğrudan kişilerin katılımcı rollerinin dilbilgisel ulamlarını işaretler ancak katılımcı rollerinin edimbilimsel bağımsız çerçevesi, bu ulamların farklı dillerde nasıl ve ne ölçüde dilbilgiselleştirildiği göz ardı edilmemelidir. Konuşur ya da sözcü bir ifadenin kaynağından farklı olabilir. Alıcı hedeften farklı olabilir. Dinleyici ya da seyirci hedef ya da adresten farklı olabilir. Bazen bu tür ayrımlar belirgin olmayan biçimlerde dilbilgiselleştirilebilir (Levinson, 2003: 68).

Edimbilimin önemli bir bileşeni olan gösterimde kişi gösterimi, konuşma eylemi katılımcılarının sosyal statüsünü, kişilerarası ilişkileri ve konuşmanın diğer etkenlerini işaretler (Li, 2009: 130-3).

Kişi gösterimi, konuşmacı (ben) ve alıcı muhatabın (sen, siz) ayrımını ilgilendiren bir gösterim türüdür. Birinci kişi adılı "ben, biz"; ikinci kişi adılları "sen, siz"; üçüncü kişi adılları "o, onlar" adıllarıyla örneksenen üç temel bölümden oluşmaktadır.

Temel dilbilgisel ayrımlar; birinci kişi, ikinci kişi ve üçüncü kişi ulamlarıdır. Birinci kişi konuşur, ikinci kişi muhatap, üçüncü kişi ise konuşur ve muhataptan ayrı, katılımcı rolü olmayan kişidir. Bu adıl dizgelerinin bileşenlerinin bir çeşit çözümlemesidir diyebiliriz (Lyons, 1977: 638).

Birinci kişi adılları, iletişim edimindeki katılımcıların işaretlendiği dilsel işaretlemelerdir. İkinci kişi adılları, iletişim ediminin muhatabına, alıcısına yönelik dilbilgiselleşmiş biçimlerdir. Üçüncü kişi adılları iletişim ediminde ne konuşucu ne de alıcı muhatap olan kendisine gönderim yapılmayan kişilerin dilsel işaretlemeleridir (Yule, 2010: 41).

Jakobson'dan (1957) hareketle Yule (1996) birinci kişi ile ilgili açıklamalar da yapar. Bazı dillerde birinci çokluk kişi ayrımı dilbilgiselleştirilmiştir. Bunlar: **Kapsayan (involved)** *biz* / **kapsanan (not involved)** *biz* biçimindedir.

(9) a) "Hadi gidelim." (kapsayan biz)

b) "Hadi <u>biz</u> gidelim." (kapsanan biz) (1996: 12).

(9a)'da konuşur, alıcı muhatap ve üçüncü kişilere de gönderimde bulunur ve onları işaretler. (9b)'de konuşur, konuşma eylemine tanık olanları ya da gitme eylemi

bilgisini edinenleri işaretler. Bu dilsel kullanımlar farklı yorumlara açıklık bağlamında belirsizlik potansiyelindedir.

İletişim durumu, **"mesaj-ileti (message)"** ve **"temel işaretleme (underlying code)"**nin arasındaki ilişki ile karakterize edilir. İleti ve temel kodlama, dilsel iletişim araçlarıdır. Gönderici tarafından işaretlenip iletilen mesaj, alıcı tarafından deşifre edilir yani yeterince algılanmalıdır. Alıcının bu işaretlemeye yakınlığı elde edilen bilgi miktarı ile doğru orantılıdır. İletişimsel işaretleme ve ileti, gösterimlik ifadeler, referans ile bir olaya, duruma gönderimde bulunabilir veya işaret edebilir (Jakobson, 1957: 41).

Bazı dillerde kişi gösterimi içerisinde **sosyal anlaşma (social contract)** kodlamaları ya da işaretlemeleri görülür. Bu durum **sosyal gösterim** olgusu ile **saygı ifadeleri (honorifics)** ile de ilintilidir. Örneğin Fransızcada *tu* (tanıdık olan kişiye) / *vous* (tanıdık olmayan kişiye), İspanyolcada *tú* (tanıdık kişiye) / *usted'* (tanıdık olmayan kişiye), Almancada *du* (tanıdık olan kişiye) / *Sie* (tanıdık olmayan kişiye) ve Türkçede *sen* (tanıdık olan kişiye) / *siz* (tanıdık olmayan kişiye) gönderimde bulunmaktadır. (Yule, 1996: 10-1).

Tablo 5

Yule'da Kişi Gösterimi[5]

birinci kişi (first person)	**ikinci kişi (second person)**	**üçüncü kişi (third person)**
ben (I)	sen (you, tu,tú, du)	o (he, she, it)
biz (we)	siz (you, vous, usted, sie)	onlar

Kişi gösterimi, söylemde meydana gelen olaylarla ilişkilerde göndergeleri işaretlemenin ve bulmanın bir aracı olarak birinci kişi, ikinci kişi ve üçüncü kişi gibi kişi adıllarını kullanır (Eragbe, 2015: 98).

Gösterimlik biçimlerde üçüncü kişi adılları iletişim edimindeki katılımcılara doğrudan gönderimde bulunmaz. Bağlam ortamına daha uzak mesafededir. Yani üçüncü kişi adılları kişi gösterimi açısından uzaklık işaretleyen biçimlerdir.

[5] Bu tablo Yule'dan esinlenerek yapılmıştır (1996: 10).

Üçüncü kişi biçimleriyle ilişkilendirilen uzaklık, olası suçlamaları (örneğin; "Temizlik yapmadınız.") daha az doğrudan yapmak ya da potansiyel olarak kişisel bir sorunu kişisel olmayan bir mesele gibi göstermek için de kullanılır. Örneğin; Mutfakta çok meşgul olan biri, tembel olan alıcı muhatabına ironik ve mizahî tarzda seslendiğini varsayalım: "Majesteleri kahve isterler mi?" (Yılmaz, 2020: 38).

Adların yerine geçerek adları anaforik veya gösterimsel işaretleme işlevleri olan adıllar arasında ayrım yapılmaktadır. Bu ayrım ise gösterim olgusu ile çözümlenebilir. Adıl sözcüğü dilbilimi literatüründe geleneksel bir ulam haline gelmişken bu durum biraz zor görünse de bu iki tür **adılsıl (pronominal)** ayrımın temeli gösterim olgusudur (Fillmore, 1971: 637).

Latince kökenli "anaphorikos" sözcüğü İngilizceye *relative* olarak geçmiştir (Lyons, 1977: 660). Türkçede anaforayı **bağıl adıl** olarak adlandıracağız. Bağıl adıllar, işaret adıllarından farklı olarak anaforik işleve sahiptir. Bağıl adılların anaforik işlevi, kendisinden önce söylenmiş veya kendisinden sonra söylenecek olan, öngörülen dilsel ifadeye gönderimde bulunmasıdır. Bağıl adıl ilişkili olduğu ifadeleri takip eder.

Geleneksel dilbilimde adılların birbiriyle ilişkili iki farklı işlevi vardır: **Artgönderimsel işlev** ve **betimleyici işlev**.

(10) "John eve geç geldi ve o yorgundu."

"O" adılı bağıl adıldır, kendisinden önce söylenen "John" adına gönderimde bulunur ve John'u işaretler, takip eder.

Dilbilimsel bağlamda **anafor**, bir tümcenin başında bir sözcük veya sözcük grubunun tekrarından oluşan figürü karakterize eder. Daha önce söylenen sözcüklerin tekrarlanmasını engelleyen adıllar, belirteçler ve eylemler anaforanın işlevidir. **Katafor**, anaforanın zıttıdır. Katafor söylemin henüz belirtilmemiş bir bölümünü, daha sonra ifade edilebilecek olan bir düşünceyi iletmeyi amaçlar (Levinson, 2003: 84-5).

Anafor, artgönderimdir; katafor, öngönderimdir. Ek olarak, Chomsky'nin üretici dilbilgisindeki adılların tarihsel kaynağı takipçileri Bloomfield ve Crymes (1968)'tan hareketle Lyons (1977) da artgönderimsel kaynakların genişletilebileceğini belirtmektedir. Örneğin; bir **ön-eylem (pro-verb)**, bir eylemin yerine, bir **ön-eylemsi (pro-verbal)** bir eylemsinin yerine, bir **ön-bulunma (pro-**

locative) bir konumun yerine geçebilir. Buna **değiştirim bağlılaşımlar (substitution)** ilkesi denmektedir (Crymes, 1968: 33-9).

Levinson (2003); Lyons (1977), Heny ve Schnelle (1979) gibi araştırmacılardan etkilenerek **adıllaşma (pronominalization)** ve Geach (1962)'ın tanımlandırdığı **tembel adıllar (pronouns of laziness)** dan bahseder. Ardından Karttunen'in bilindik bir tümcesini örnek gösterir:

(11) "Maaşını karısına veren adam, onu metresine veren adamdan daha akıllıydı." (Levinson, 2003: 86).

O adılı, *maaş* sözcüğü ile ortak referanslı olmadığı zaman, adamın maaşını kimin metresi aldı? belirsizliği ortaya çıkmaktadır.

1.4.2. Zamansal Gösterim (Temporal Deixis)

Zaman çözümlemeleri dilbilimciler ve felsefeciler tarafından hâlen tartışılmaktadır. İnsanlar zamanın sınırsız (timeless) olduğu düşüncesi ile zamanı birimlere ayırmış ve zamana uyum sağlamaya çalışmış. Lyons bu durumu **"zamansal sınırlılık" (temporal restricted)** olarak adlandırmıştır. **Dilbilgisel zaman (tense), kip (mood) ve görünüş (aspect)** dilbilgisel zaman ulamlarıdır (1977:682).

Zaman gösterimi, zamanın edimbilimsel çözümlemesidir. İletişim edimindeki katılımcıların zamansal sıfır noktasına uzaklığı aynı olması, hem anlamsal belirsizliklerini ortadan kaldırmak açısından hem de bağlam temelli yorumlamalar için gerekli görünmektedir.

En belirgin zaman gösterimi sözcükleri çoğunlukla zaman belirteçleri olan; *"şu an", "şimdi", "sonra", "yakınlarda", "geçenlerde", "birazdan", "erken", geç", "dün", "bugün"* vb. dilsel ifadelerdir. Tümcelerde, sözcelerde veya önermelerde dilbilgisel zaman (tense) gösterimlik zaman kaynağı ve ulamıdır (Hanks, 1996: 55-8).

Konuşma eyleminin *kodlanan zaman (coding time)*ı, **zaman gösterimi**dir. Konuşma eyleminin zamanını, zamanından öncesini veya sonrasını işaretleyen gösterimlik ifadelerin en belirgin örnekleri Türkçede zaman belirteçlerinde görülmektedir (Lyons, 1977: 683).

Fillmore, zaman birimleri için **takvimlik zaman birimi (calenderic time unit)** ve **takvimlik olmayan zaman birimi (non-calenderic time unit)** ayrımı yapmıştır. *"Dün", "bugün"* ve "*yarın"; "hafta sonu", "hafta başı", "geçen", "geçen hafta", "gelecek", "gelecek hafta", "gelecek ay"* vb. en belirgin takvimlik gösterimlik zaman birimleridir. Konuşma anı ile olayın zamanı aynı takvimlik konumda değilse, yani takvimlik olmayan zaman birimi ise gün uzunluk birimleri ile "bu" sözcüğü kullanılarak zaman kodlanır veya işaretlenir. Örneğin; *"bu gece" "bu hafta", "bu ay". "bu yıl", "bu kasım", "bu cuma", "bu akşam", "bu yaz"* vb. Konuşma ediminde konuşma anı ve olayın zamanı, geçmişte ya da gelecekte uzaklık işaretliyorsa zaman belirteçlerini derecelendiren aynı zamanda belirtecin belirteci olan "en, daha, çok" gibi dilbilgisel ifadeler ile birlikte gösterimlik ifadeler kullanılır. Bu zaman gösterimi ifadelerine de **koşullu takvimlik zaman birimi (positional calendric unit)** denilecektir. Örneğin; *"baş", "en başı", "daha başı", "çok başı"; "son", "en sonu","önce","daha önce", "çok önce","en önce" "sonra", "daha sonra", "çok sonra"* vb. konuşmacının günün saati hakkında farkındalık yaratan geleneksel selamlamaları; *"Günaydın", "İyi günler", "İyi akşamlar"* gösterimlik dilsel ifadeler adı altında değerlendirilmektedir (Fillmore, 1971: 260-5).

Takvimlik zaman ve **saatlik zaman** dizgeleri, gösterimlsel olmayan zamansal kaynaktır.

(12) a) "John Smith 13 Nisan 1971'de hastaydı."

b) "Toplantı saat 14.00'te başlayacak."

Zamansal ve mekânsal gösterimler arasında önemli bir ayrım vardır. Bağlama bağlı önermeler bağlamdan bağımsız olarak başarılı bir şekilde dönüştürülmelidir. Örneğin; *"burada"* ve *"şu an"* söylemleri için öznelerarası zamansal sıfır noktasına ortak uzaklığa geçişin ayrımı ile ilintilidir. X, Londra'dadır ve Y Los Angeles'tadır. Telefon konuşmalarında X'in bir tümcesi örneksenir:

(13) a) "Şu an burada yağmur yağıyor."

"şu an" ve *"burada"* ifadeleri Los Angeles'ta zamansal ve mekânsal sıfır noktasına aynı uzaklıkta değildir. Ancak Londra'da Los Angeles'da olduğu gibi aynı zaman ve mekân noktasını ifade ettiğini varsayacaklardır. Bu nedenle X'in Y'ye Los Angeles'ta saatin kaç olduğunu sorması mantıklıdır.

(14) a) "Şu an Edinburg'da yağmur yağıyor."

X ve Y'nin Edinburg'da olup olmamasına bakılmaksızın, konuşmacı ile muhatap arasında kanonik ifade durumda zamansal sıfıra uzaklık noktaları aynı varsayılır. Bu varsayımlar **gösterimsel eşzamanlılık (deictic simultaneity)** ilkesi olarak adlandırılır (Lyons, 1977:685).

Konuşmacının sesinin, sözlerinin duyulduğu anı işaretleyen ve konuşmacının durumuna yakın olarak değerlendirilen *"şimdi, şu an"* gibi sözcükler gösterimlik ifadelerdendir. Bu gibi ifadelerin aksine *"o zaman, şu zaman"* gibi sözcükler konuşmacının mevcut durumundan uzak zamanı işaretleyen gösterimlik ifadelerdendir. Empati gösterimi açısından *şimdi*nin uzaklık ifadesi olan *o zaman* konuşurun şu anki zamanına göre geçmiş ve gelecek zamana adapte edilebilir.

(15) a) "(22 Kasım 1962), o zaman İskoçya'daydım."

b) "(Cumartesi saat 19.30' da yemek), tamam o zaman görüşürüz."

(15a)' da takvimlik zaman birimine gönderimde bulunulmuştur. (15b)'de saatlik zaman bildirimine gönderim vardır (Yule, 1996: 16).

Levinson (2003), zaman gösterimine değinmeden önce, Fillmore (1971) ve Lyons (1977)'tan hareketle, zamanın ve mekânın anlamsal düzenleniş biçimlerini göz ardı etmemek gerektiğini belirtmiştir. Birçok dilde zamanı ölçme dizgelerinin temeli; günler, aylar, yıllar ve mevsimler etrafında oluşmaktadır. Zaman gösterimi de, katılımcı rollerine en üst düzeyde gönderimde bulunur. Örneğin "şu an" veya "şimdi" ifadeleri "konuşmacının şu an ifadesini ürettiği zaman" ve "konuşmacının zamansal ve mekânsal olarak o konumda bulunması" nı işaretlemektedir. "Şimdi, şu an, sonra, yakında, son zamanlarda" gibi ifadeler zaman gösterimi belirteçleridir. Zaman kavramının anaforik kullanımları, devinimsel olmamakla birlikte, gösterimsel olmayan olarak ulamlandırılmıştır. Çünkü bu tür sözcükler, zamanın günlük sürelerine bölünmesini gerektirir (2003: 74).

Tablo 6

Levinson'da Zamansal Gösterim[6]

kabul edilen zaman (receiving time)	işaretlenen zaman (coding time)
takvimsel (calendrical) zaman ölçü	günler, haftalar, aylar, yıllar gibi

[6] Bu tablo Levinson'dan esinlenerek yapılmıştır (2003: 75).

birimleri	ortak ad birimleri
takvimsel olmayan (non-calendrical) zaman ölçü birimleri	*bugün, yarın, geçen pazartesi, bu dönem, gelecek yıl, yaza, kışın vb.*

Zaman gösteriminde **"işaretlenen zaman"** anını ve **"kabul edilen zaman"** anını birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. İşaretlenen zaman, edimbilimsel olarak verilen süredir. Levinson (2003), Lyons (1977)'tan etkilenerek bu duruma, **gösterimsel eşzamanlılık** ışığında genel kabul gören ifadelerin işaretsiz gösterim merkezinde her iki zaman türünün de aynı olduğunu varsayabileceğimizi düşünmektedir. Dolayısıyla Levinson (2003); zaman gösteriminin zamanın mutlak kültürel ölçümleri ve gösterimlik olmayan biçimleriyle etkileşime girebileceğini belirtmiştir (2003: 75). Bu durum, *"önce, sonra, bu, geçen pazartesi, gelecek yıl, bu öğleden sonra"* gibi zaman gösterimi değiştiricileri ile gösterimlik olmayan bir ad veya zamansal ölçü birimleri ile oluşur.

1.4.3. Uzamsal Gösterim (Spatial Deixis)

Yer gösterimi (place deixis), konuşma eylemindeki katılımcıların ve söz konusu iletişim ediminin konumsal verilerini işleyen ve işaretleyen dilsel göstericilerdir. İletişim ediminde katılımcıların işaretlediği zamanda *uzamlara* (spaces) ya da *alanlara* (areas) gönderimde bulunur (Fillmore, 1971: 43).

Uzamsal gösterim (spatial deixis), iletişim edimi katılımcılarının konumunu işaretlemek için kullanılır (Vaysi ve Salehnejad, 2016: 1405-1414).

Uzamsal gösterim, iletişim etkinliğindeki kaynakların bağlantı noktalarına göre konumlarının işaretlenmesidir. Konumsal özelliklerin bulunması, işaretlenmesi, adlandırılması veya tanımlandırılması; nesnelere, varlıklara gönderimde bulunması açısından önemlidir. Uzamsal gösterimde yer belirteçleri, işaret adılları, yer-konum ilgeçleri ve devinim eylemleri dilbilgisel işaretlemelerdir.

Gösterimsel konumlar her zaman katılımcı rollerinin işaretleme zamanındaki konumunu işaretlemelidir. Uzamsal gösterim aynı zamanda gizli ya da açık biçimde zaman gösterimini de içerir. Zamansal ve uzamsal olarak aynı konumda bulunmayı işaretleyebilir. Bu nedenle uzamsal gösterim zaman gösterimine göre daha temeldir (Levinson, 2003: 84).

En belirgin uzamsal gösterim işaretleyicilerine; yer-yön belirteçleri *burada (here), şurada, orada (there)*; işaret adılları ve sıfatları (demonstratives), *bu (this), şu, o (that), bunlar, şunlar (these), onlar (those)* örnek gösterilebilir (Fillmore, 1971:259).

İngilizcede *bu, şu ve o* işaret adılları *ve* işaret sıfatları*; burada, şurada* ve *orada* belirteçleri iletişim edimine katılanların gösterimlik bağlamına göre yorumlanacak gösterimlik ifadelerdir. Bu dilsel ifadeler arasındaki ayrım gösterimlik bağlamın sıfır noktasına uzaklığı veya yakınlığı ile ilintilidir (Lyons, 1982: 647).

Fillmore, gösterimsel sözcük kullanımları üç farklı önemli yol ile ayırmaktadır. Bunlar; **devinimsel (gestural), sembolik (symbolic) ve artgönderimsel (anaphoric)** gösterimsel kullanımlardır (1971:274). Devinimsel kullanılan gösterimlik ifadeler, sadece iletişim durumunu izleyen biri tarafından uygun bir şekilde yorumlanabilmektedir. Gösterimsel ifadelerin yalnızca devinimsel işlevi ile yorumlanabileceği durumlar az da olsa vardır ve bu ifadelere **dilsel göstermeler (presentatives)** diyebiliriz. Örneğin; Fransızcada, "voici" ve "voila", Rusçada "vot" ve "von", İngilizcede "yea", Türkçede "işte", "işte, bu!", "işte burada" gibi ifadeler sayılabilmektedir (1971: 270). Gösterimsel ögeler öncelikle **birincil kaynak (truly referential)** işlevini değil **ikincil kaynak (quasi-referantial)** işlevi görür (Lyons, 1977: 648-9). Bu gibi gösterimsel ifadeler, bir varlığa ya da bir yere dikkat çekerek belgisiz gönderimde bulunabilir. Bu nedenle öncelikli işlevleri birincil kaynak değil ikincil kaynaktır.

Aynı devinimsel kullanım, farklı gösterimsel ifadelere gönderimde bulunabilir veya farklı gösterimsel ifadeleri işaretleyebilir. Örneğin:

(16) a) "Şunu, (kitabı) şunun (bilgisayarın) yanına koymanı istiyorum."

"Şu" sözcüğü ilk kullanımında herhangi bir başka varlığı işaretlerken; ikinci kullanımında farklı bir varlığı işaretlemektedir.

Sembolik kullanılan gösterimsel ifadeleri yorumlamak için iletişim durumunun sadece belirli görünüşlerini bilmek gerekmektedir. Gösterimsel ifadelerin anaforik kullanımları, aynı söylem ifadesinin *ortak kaynak* (co-referential) ile söylemin diğer bölümünün bilinmesinin yorumuyla ilintilidir:

(17) a) "Oraya koymanı istiyorum." (devinimsel kullanım)

b) “Johnny orada mı?” (sembolik kullanım)

c) “Arabayı otoparka sürdüm ve orada bıraktım.” (artgönderimsel kullanım) (Fillmore, 1971:260).

Kökenleri ve işlevleri adların yerine geçerek onları işaretlemek olan belirli biçimlerin veya dilsel ifadeler olan gösterimsel adıllar, gösterimsel önadlar veya belirteçler başlıca *gösterimsel*lerdir. *Gösterimsel bağlam*, iletişimdeki katılımcıların fiziksel konumlarına göre yani *bağlam*a yorumlanmalıdır. Lyons (1977) da Fillmore (1971) vd. gibi “o”, “bu” ve “şu” sözcükleri arasında gösterimsel bağlamın sıfır noktasına yakınlığı bağlamında kesin bir ayrım yapmıştır.

(18) a) “Bu kitabı bana verir misin?” (konuşmacıya yakın alıcıdan uzak)

b) “Şu kitabı bana verir misin?” (hem konuşmacıya hem alıcıya yakın/uzak)

c) “O kitabı bana verir misin?” (alıcıya yakın konuşmacıdan uzak)

Fillmore (1971) **devinim eylemleri**nden **(verbs of motion)** bahseder. Devinim eylemleri olan *“gel-“ ve “git-“*konuşmacıya yaklaşan muhatabın veya uzaklaşan muhatabı işaretlemektedir. Örneğin;

(19) a) “Buraya gel.”

b) “Buradan git.”

(19a) tümcesi, konuşmacıya doğru hareketi işaretlerken; (19b) tümcesi, konuşmacıdan uzaklaşma hareketini işaretlemektedir (1971: 50).

Devinim eylemleri (gel- ve git-), işaretlenen zamanda konuşmacının konumuna doğru hareket ediyor veya konuşmacının konumundan uzaklaşıyor; alıcının konumuna doğru hareket ediyor ya da alıcının konumundan uzaklaşıyor. Levinson (2003) da bu noktada Fillmore (1971)’u takip etmektedir.

(20) a) “O geliyor.”

b) “O gidiyor.”

c) “Ben geliyorum.”

(20a) tümcesinde “o”, işaretlenen zamandaki konuşmacının bulunduğu konuma doğru yaklaşıyorken; (20b) tümcesinde işaretlenen zamandaki konuşmacının

konumundan uzaklaşıyor olduğunu işaretlemektedir. (20c) tümcesinde ise konuşmacının, işaretlenen zamandaki alıcının bulunduğu konuma doğru hareket ettiğini işaretlemektedir.

Ek olarak gel- eylemi, katılımcıların gerçek konumlarına değil **normatif konumlar**ına gönderimde bulunan gösterimlik kullanımlar çözümlemelerimizde eksik kalacaktır. Örneğin, "Sizi ziyarete birkaç kez geldim ama siz hiç orada değildiniz." sözcesi kodlanan zamanda konuşmacı ve alıcı tarafından normatif konuma doğru harekete gönderimde bulunur (Levinson, 2003: 83). Benzer şekilde "getir-" ve "al-" eylemleri de örneksenebilir.

Uzamsal gösterim, konuşmacının bakış açısından zamansal ve mekânsal konumunun hem zihinsel hem de fiziksel olarak dikkat etmek gerektiği unutulmamalıdır. Uzamsal gösterimin edimbilimsel temeli **psikolojik uzaklık (psyhological distance)** olabilir. Konuşma eylemine katılan konuşurlar, **gösterimsel izdüşüm (deictic projection)** ile kendini zamansal ve mekânsal olarak başka konumlarda da işaretleyebilir.

(21) a) "Burada şimdi hava soğuk."

b) "Ben şu an burada değilim."

(21a) ve (21b) tümcelerinde anlamsal belirsizlik söz konusudur. Bu sözcelerin doğru yorumlanması gösterim olgusu ile mümkündür. Uzamsal gösterimde psikolojik uzaklık göz ardı edilmeden empatik gösterim ile yorumlanması gerekli görünmektedir. Empatik gösterimde konuşma eylemi katılımcıları; bir duruma, varlığa, olguya hem fiziksel hem psikolojik açıdan uzak ya da yakın olarak işaretleme yapar (Yule, 1996: 13).

Devinimsel kullanımlar (gestural usages), konuşmacının simgelenen veya kodlanan zamandaki konumunu edimbilimsel açıdan jestsel olarak konumlandırır. Gösterici adıllar, uzak ve yakın boyutlarda konuşmacının simgelenen zamandaki konumuna edimbilimsel açıdan yakın olarak verilen konumun ötesini işaretleyebilmektedir. Örneğin; *burada* daha yakını; *şurada* yakını; *orada* ise daha uzağı işaretlemektedir. Levinson (2003) bu durumun karışıklığı için, Fillmore (1971), Lyons (1977), Yule (1996) ve Lakoff'a katılarak **empatik gösterim (empathetic deixis)**den söz etmektedir (Levinson, 2003: 81).

(22) a) Onu buraya yerleştir. → daha yakın

b) Onu şuraya yerleştir. → yakın

c) Onu oraya yerleştir. →uzak

Konuşmacının zamansal ve uzamsal konumunu kendisine göre işaretlemesi **empatik gösterim**dir.

Tablo 7

Levinson'da Uzamsal Gösterim[7]

bu	konuşmacıya yakın
şu	alıcıya yakın
o	hem konuşmacı hem alıcıya uzak

Gösterimsel izdüşüm ile bu durum kısmen bazı dillerde konuşmacıların dışında diğer katılımcıların konumu etrafında düzenlenen *bakış açıları* (points of views) vardır. Gösterimsel izdüşüm, dramatik performans ile kişi, yer ve duyguları işaretlemek suretiyle gerçekleştirilir. Örneğin;

(23) a)"Burada seni bekliyor olacağım."

(23a) tümcesinde *burada* ifadesi proksimal yani yakınlık işaretleyici konuşmacının konumu, yeri anlamına gelir (Susanti, Setiakawanti, 2018: 759).

Uzamsal gösterim, zamansal gösterimde olduğu gibi mekanın gösterimsel olmayan düzenleniş biçimleri ile karmaşık şekillerde etkileşime girecektir. Ancak *"bura, şura, ora, burada, şurada, orada"* gibi belirteç ve adıllar, saf uzamsal gösterim ifadeleridir (Levinson, 2003: 79).

(24) a) "İstasyon, katedralin 200 metre uzaklığındadır."

b) "Bura, oranın 200 metre uzaklığındadır."

c) " Kâbil, 34. enlem ve 70. boylamdadır."

d) "Bura, oranın dört yüz mil batısındadır."

[7] Bu tablo Levinson'dan esinlenerek yapılmıştır (2003: 80).

(24b) ve (24d), (24a) ve (24c)'nin gösterimlik biçimidir. (24b) ve (24d)'de uzamsal-mekânsal ölçü birimleri kullanılırken; (24a) ve (24c)'de yer, mekan ya da uzamsal gösterimlik kullanımlar söz konusudur. Ama her iki biçimde de yer-yön konum bilgisi açıklamalarını görebiliriz. Uzamsal gösterim biçimleri ile konuşma eyleminde mekânın zamansal ve mekânsal sıfır noktasına uzaklığı ve bağlantı noktalarına göre yerlerin özelliklerini işaretlendiği görülmektedir.

Göstericiler (demonstatives), gösterimsel olmayan ifadelerle bir araya gelerek konumları karmaşık bir şekilde gösterimsel olarak işaretleyebilmektedir. Nesnelerin arasındaki konumsal bağlantılar yani nesnelerin yüzeyleri, çevrelemeleri, boşlukları ile önleri, arkaları, yanları, genişlikleri, uzunlukları, yükseklikleri uzamın gösterimsel olmayan ayrımların düzenleniş biçimleridir.

(25) a) "Kutunun bu tarafı."

b)"Kedi arabanın arkasında."

c) "Kedi arabanın iç arka ucunda."

d) "Bob, Mark'ın solunda."

(25a) tümcesinde "bu tarafı" ifadesi gösterimsel kullanımdır. Kutunun kodlanan zamanda konuşmacıya en yakın tarafı, kutunun yüzeyidir. (25b) tümcesinde araba, kedi ile konuşmacının konumu, yeri arasındadır, "arkasında" ifadesi gösterimlik kullanımdır. Ancak; (25c) tümcesinde "iç arka ucunda" kullanımı gösterimlik değildir. (25d) tümcesinde ise Mark'ın kendi solu gösterimlik olmayan kullanımken konuşmacıya göre konumu ise gösterimlik kullanımdır. Sonuç olarak gösterimlik/ gösterimlik olmayan belirsizlikler geneldir ve ifadelerin alıcıları için anlaşılmazlık ortaya çıkarabilmektedir (Levinson, 2003: 83).

1.4.4.Söylem-Metin Gösterimi (Discourse Deixis)

Söylem, genel anlamıyla, iletişim olgularına gönderimde bulunan yazılı, sözlü veya görsel temsiller yoluyla bireyler arasındaki sembolik etkileşimdir (Bloor'dan akt. Ercan-Danış, 2019: 530).

Söylem terimi ile belirtilen; metnin olası anlamlarını örüntüleyen yorumlama, etkileşim ve karşılıklı bilgi değiş-tokuşu biçimleridir (Stillar'dan akt. Ercan-Danış, 2019: 530). Bireylerin göstergesel kaynaklar ve dilsel ifadeler ile yaptıkları iletişimin toplumsal sürecidir (Lemke'den akt. Ercan-Danış, 2019: 530).

Söylem bir yandan üretildiği bağlamı tarafından biçimlendirilirken diğer yandan bağlamını biçimlendirmektedir. Söylem ve bağlam arasında ilişki şu biçimde özetlenebilir: Söylem;

i. dünya tarafından biçimlendirilir ve aynı zamanda dünyayı biçimlendirir,
ii. dil tarafından biçimlendirildiği gibi dili de biçimlendirir,
iii. katılımcılar tarafından biçimlendirilir ve katılımcıları biçimlendirir,
iv. önceki söylem tarafından biçimlendirilir ve gelecek söylemler için olanakları biçimlendirilir,
v. iletişim kanalı tarafından biçimlendirilir ve söz konusu kanal için olanakları biçimlendirir,
vi. amaç tarafından biçimlendirilir ve olabilecek amaçları biçimlendirmektedir (Johnstone'dan akt. Ercan-Danış, 2019: 530).

Söylem-metin gösterimi, bir sözce içindeki ifadelerin, o sözceyi içeren (sözcenin kendisi dâhil) söylemin belirli bir bölümüne gönderimde bulunması için kullanılmasıyla ilgilidir. Bu tür kullanımlar var olan ifadenin söylem konumuna bağlı olarak ayırt edici referans göreliliğine sahip olduğundan gösterimliktir (Levinson, 2003: 86).

Söylem-metin gösterimi, bir ifadenin kendisini çevreleyen metinle ilişkisini göstermenin yoludur. Söylem zaman içinde ortaya çıktığından söylemin bazı bölümlerine gönderimde bulunmak için zaman gösterici sözcüklerin kullanılması gayet normaldir.

Söylem-metin gösterimi; devam etmekte olan bir söylemin ya da metnin bir bölümünü, yönünü başka bir biçimde-"*önceki", "ilk bahsedilen"* gibi- işaretleyen sözcüksel veya dil bilgisel unsurların seçimi ile ilintilidir (Fillmore, 1971: 73).Yazılı söylemlere özgü birkaç gösterimsel söylem unsuru- *"yukarıdaki"* (above), *"aşağıdaki"* (below) vardır (1971: 290). Türkçede işaret adılı ve işaret sıfatı *"bu", "şu"* ve *"o"* sözcükleri söylemin öncesine, sonrasına veya bir kısmına gönderimde bulunan söylem gösterimi ifadeleridir.

Gösterimsel kullanımlar ve artgönderim iç içedir ancak anafora ve söylem-metin gösterimi arasında ayrım yapmak anlam karışıklıklarını ortadan kaldırmak için gereklidir. Bir adıl, dilsel bir ifadenin veya söylemin bir parçasının kendisine gönderimde bulunuyorsa, yani kaynak sunuyorsa, söylem-metin gösterimidir. Bir

adıl, kendisinden önceki bir dilsel ifadenin gönderimde bulunduğu aynı varlığa gönderimde bulunuyorsa artgönderimsel kullanımdır.

(26) "Harry benim bir tanem, o çok düşüncelidir."

(26)'daki tümcede *Harry* ve *o* sözcüklerinin aynı ortak gönderimde bulunduğu söylenebilir yani anaforik kullanımdır (Levinson, 2003: 86).

Adıllar herhangi bir varlığa, duruma, kavrama gösterimlik olarak gönderimde bulunabilir bu adılın betimleyici işlevidir. Adıllar, aynı metinde veya söylemde kendisinden önce gelen veya kendisiyle bağıntılı bir önceki ifadenin göndergesine anaforik olarak gönderimde bulunabilir ve karmaşık bir metin tümcesinin ana maddesinde onu takip eder. Bu adılın anaforik işlevidir (Lyons, 1975: 660).

Levinson (2003), **alıntılama (mention)** ile söylem gösterimi arasında henüz keşfedilmemiş yakın bir ilişkiden bahseder ve şu örnekleri verir:

(27) a)"Bu bir gergedandır.",

b)"Onu bana hecele." (Levinson, 2003: 87).

"bu" sözcüğü söz konusu hayvana yani gergadana gönderimde bulunan devinimsel bir dil kullanımıdır ve o an o fiziksel bağlamda bulunan gergedana gönderimde bulunur. "*o"* sözcüğü söz konusu hayvana değil gergedan sözcüğüne gönderimde bulunur. Burada gergedan kullanımı için değil *o*ndan bahsetmek, onu anımsamak için kullanılmaktadır.

Tümce içi söylem gösterimi olan **işaret dönüşlülüğü gösterimi (token reflexivity),**gösterimlik ifadenin içinde gerçekleşen ifadeye ya da konuşma edimine gönderimde bulunur. Levinson bu söylem gösterimi teorisine

(28) a)"Yanlışsa doğrudur."

b) "Doğruysa yanlıştır."

c) "Bu tümce doğru değil."

(28a), (28b) ve (28c) gibi **tümce içi (intra-sentential) söylem gösterimi** örnekleri vererek bu gibi tümcelerle bağlantılı iyi bilinen paradoksların **dönüşlülük (reflexivity)** ile çözülebileceğini belirtir ve Fillmore'u takip eder (2003: 90).

Dönüşlülük terimi, bazı dilbilimciler tarafından tipik olarak "Yüklemin bazı söylem içi kanıtlarının öznesiyle beraber aynı gönderimde bulunmasına, **özneye**

sekmesine (reflects) veya **geri dönmesine (rebounds)** denir." açıklaması yapılmaktadır. Dillerde dönüşlülük incelemelerine iki yaklaşım vardır:

i.araştırma, dönüşlülüğün en dar anlamıyla anlamsal ifadeye odaklanabilir:

(29) a)"John kendini aynada gördü."

b)"John ile kendisi hakkında konuştum."

ii. araştırma dönüşlülük işaretleyicilerin mevcut formlarının farklı kullanımlarını tanımlayabilir:

c) (Bu John'un kafasıdır.) "John kendi (kafasından) nefret ediyor."

Dönüşlülüğü ortak referanslı veya anaforik ilişkiler durumu olarak görebiliriz (Cohen & Hertz, 2022:1-14). Levinson (2003) bahsi geçen ikinci yaklaşımdan söz etmiştir.

Levinson (2003), daha sonra, artgönderim ve söylem-metin gösterimi ayrımı için, Lyons (1977), Heny&Schnelle (1962) gibi araştırmacılardan etkilenerek **adıllaşma (pronominalization)** ve Geach'ın tanımlandırdığı **tembel adıllar (pronouns of laziness)**dan bahseder. Ardından Karttunen'in bilindik bir tümcesini örnek gösterir:

(30) "Maaşını karısına veren adam, onu metresine veren adamdan daha akıllıydı."

"o" adılı, *maaş* sözcüğü ile ortak referanslı olmadığı zaman, adamın maaşını kimin metresi aldı? belirsizliği ortaya çıkmaktadır.

Adıllar, tümce, tümce-aşırı ve tümceler-aşırı içerik izleyen dil unsurlarıdır. Adıllaşma ya da adıllaşma tümce ile sınırlı olmayıp tümcelerarası bilgisel, içeriksel ve edimsel bir bağlanıştır. Bu işlem, öncül bir içerik verili olarak ardıl bir tümceye ya da ardıl bir içerik gene verili olarak öncül bir tümceye taşınırken etkinleşir (Demircan, 2010: 38).

(31) "A: Onu hiç görmedim."

"B: Bu bir yalan."

Örneklerini veren Lyons (1977), A'nın ifadesiyle aynı varlığa, önermeye veya bir doğruluk değerine gönderimde bulunduğu sürece artgönderim kullanımı olarak kabul edilmeyeceğini; tümceye değil de o tümceyi söylemek için yapılan açıklamaya gönderimde bulunabileceğinden söylem-metin gösterimi olarak kabul edilmeyeceğini

belirtmiştir. Bu tür karmaşık kullanımları **katışık metinsel gösterim (impure textual deixis)** olarak adlandırmıştır (Lyons, 1977: 95).

Artgönderimsel kaynakların gönderimde bulunduğu durumlar genellikle söylemin kendisi tarafından tanıtılır. Levinson, anaforayı söylem alanında zaten kurulmuş olan varlıklara gönderge olarak düşünebileceğimizi Lyons'a katılarak belirtmiştir. **Yakınsal gösterici (proximal demonstrative)** art gönderim olarak tanıtılan ilk göndergeye gönderimde bulunurken; **uzaksal gösterici (distal demonstrative)** artgönderim olarak tanıtılan ikinci göndergeye gönderimde bulunur. Levinson,

(32) a) "John ve Mary odaya geldiler: O (he) gülüyordu ama o (she) ağlıyordu."

(32a) tümcesini başka adıllar kullanıldığında Türkçeye de yansıtılabileceğini söyleyerek "John ve Mary odaya girdiler: Bu (he) gülüyordu ama şu (she) ağlıyordu." örneğini vermiştir. *Bu* sözcüğü, yakınlık gösterici artgönderimsel olarak ilk göndergeyi işaretlerken; *şu* sözcüğü uzaklık gösterici, artgönderimsel olarak ikinci göndergeyi işaretlemektedir (Levinson, 2003: 87).

Sonuç olarak, söylem gösterimi, **kapsam, artgönderim, konu, yorum** olguları ile de geniş bir gösterim olgusudur.

1.4.5.Sosyal Gösterim (Social Deixis)

İletişim edimini tanımlarken konuşma eylemindeki katılımcıların üstlendiği roller, katılımcıların kimliği, konuşma eylemine katkıları, ürettikleri sözler veya sözceler, paylaştıkları sosyal bağlam çözümlemelerine de ihtiyaç vardır. Bu noktada **sosyal gösterim**e ihtiyaç duyacağız.

Sosyal gösterim, konuşma eyleminin gerçekleştiği sosyal durumların belirli gerçekliklerini yansıtan ve işaretleyen sözcelerin bu yönünün incelemesidir (Fillmore, 1971: 295).

Pek çok dilde iletişimdeki katılımcı rollerine göre konuşma seviyeleri arasında ayrım görülmektedir:

a. **Kibar konuşma (polite speech)**
b. **Saygılı konuşma (honorific speech)**
c. **Alçakgönüllü konuşma (humble speech)**

Konuşmacı ve muhatap arasındaki *sosyal ilişki, adlar, ünvanlar, akrabalık terimleri, selamlamalar, teşekkür ifadeleri, hakaret ve nefret söylemleri* gibi dilsel ifadeler, sosyal eylemler sosyal gösterim çözümlemeleri ya da yorumlamalarında işaretlenir (1971: 295).

Fillmore, Brown ve Gilman'dan hareketle, Fransızca, Almanca ve İtalyanca arasında genetik bir dil akrabalığı olmasına rağmen bu dillerdeki adıl sistemlerinde sosyal koşulların farklılık göstermesinden ötürü kullanım kalıplarının aynı olmadığını savunmuştur (1971: 193).

Sosyodilbilimde adılsal (pronominal) kalıplarının uygunluğunu belirleyen bazı etkenler vardır;

i. konuşmanın konusu
ii. sosyal bağlam,
iii. katılımcıların yaşı,
iv. katılımcıların cinsiyeti
v. katılımcıların kuşağı,
vi. katılımcıların aralarındaki duygusal etkileşim,
vii. katılımcılardan birinin göreceli hukukî veya siyasî otoriteye sahip olması (Friedrich, 1966: 271-275).

Türkçe adıl sisteminde bulunan ikinci çokluk kişi adılı *siz*, saygı ifadesi olarak kullanılır ve işaretlenir.

Sosyal gösterim, söz edimi gerçekleşirken konuşma eylemine katılan *katılımcı rollerinin dil yapısında üstlendiği rolünü, görevini, arasındaki sosyal ilişkileri, sosyal durumu*nu kuran ve işaretleyen, bu gibi ölçütlere gönderimde bulunan dilbilgiselleşmiş bir gösterim olgusudur.

Dil kullanımlarının bu tür sosyal ilişkilere bağlı birçok görünüşü vardır ancak dilbilgisel açıdan sosyal gösterim ile ilgilidir**. Kibarlık adılları (polite pronouns),** ve katılımcı rollerinin adları, sıfatları, unvanları sosyal gösterimin dilbilgiselleşmiş tezahürleridir (Brown ve Levinson,1978:183-92, 281-5).

Sosyal gösterimsel bilgi türleri farklı dillerde dilbilgiselleştirilmiştir. İki temel sosyal gösterimsel bilgi türü vardır: **Mutlak sosyal gösterim (absolute)** ve en

önemlisi **İlişkisel sosyal gösterim (relational).** Tipik olarak ifade edilen ilişkisel çeşitlilikleri;

i. **konuşmacı (speaker)** ve **kaynak-gönderge (referance)** örneğin**; göndergeye-alıcıya saygı ifadeleri (honorifics),**

ii. **konuşmacı** ve **alıcı (addresser)** örneğin**; alıcı-muhataba saygı ifadeleri,**

iii. **konuşmacı** ve **izleyici-dinleyici** örneğin**; dinleyici (audience)- izleyiciye (bystander) saygı ifadeleri,**

iv. **konuşmacı** ve **ortam (setting)** örneğin**; resmîyet seviyeleri (formality levels** (Levinson, 1983: 90).

i ve iii'de ilişkinin göreceli rütbe veya saygıyla ilgili olduğu durumlarda **saygı ifadeleri**nden bahsedebiliriz. Bunun dışında *akrabalık ilişkileri, boy üyeliği* gibi birçok dilbilgiselleştirilen ilişkisel sosyal gösterim olgusu vardır. (i)de saygı ifadesi, "hedef"e gönderimde bulunurken (ii)de **mutlak hedef**e gönderimde bulunmadan aktarılabilir. Levinson bu konuda Comrie ile aynı görüşü paylaşmaktadır (1983: 92).

Tekil ve çokluk kişi adılları (Türkçede sen/siz: TS/ ÇS; Fransızcada tu/ vous, T/V) ayrımı, **göndergeye-alıcıya saygı ifadesi** gönderiminde önemlidir (Brown ve Gilman, 1960: 253-276; akt. Levinson, 2003: 90). Örneğin:

(33) a) "Sana saygı duyuyorum."

b) "Size saygı duyuyorum."

Dilsel sesleniş biçimleri, adıl türünden olan sesleniş biçimleri ve ad türünden olan sesleniş biçimleri (Johnen, 2019: 11) olarak ulamlanabilir. "Sen" ve "siz" ikinci teklik ve çokluk kişi adılları, konuşmacı ile alıcı muhatap arasındaki sosyal mesafeye gönderimde bulunur. Buna karşılık birçok dilde alıcıya gönderimde bulunmadan, **kibarlık adılları (polite pronouns)** ile **alıcıya saygı ifadeleri**ni işaretlemek mümkündür (Levinson, 1983: 120). Örneğin;

(34) a) "Bu çorba sıcaktır."

b) "Bu çorba siz için ya da sizin için sıcaktır."

(34a) tümcesinde ("çorba" için) sözcüğü alıcısına gönderimde bulunmayan bir tümcedir ve yine de alıcısına (34b)'deki gibi saygı ifadesi işaretlenebilir.

Konuşmacı ve izleyici arasındaki ilişkisel bilgi, nadiren **izleyiciye saygı ifadesi** olarak işaretlenebilir. Buradaki **izleyici (bystander)** terimi, **dinleyici (audience) rolündeki katılımcılar** ve **konuşma eylemine kulak misafiri olanlar (non-participating overhearers)** için kullanılmaktadır. Asya ve Pasifik dillerinde ayrıntılı olarak **göndergeye ve alıcıya saygı ifadeleri**nin karışımı *konuşma seviyeleri* bulunmaktadır. **Tabusal akrabalık ilişkiselliği** yani *asilzadelere, kraliyete saygı ifadeleri* olarak görünmektedir. Sınıflandırdığımız son ilişkisel bilgiye ise, konuşma eyleminde konuşmacı veya diğer katılımcılar ile *ortam* veya *sosyal etkinlik* arasındaki ilişkiyi eklemektedirler (Brown ve Levinson, 1978:290).

Bir diğer gösterimsel sosyal bilgi olan **mutlak sosyal gösterim;** konuşma eylemine katılan belirli katılımcı rollerine ayrılmış biçimlere gönderimde bulunur, işaret eder. Örneğin; bazı dillerde yalnızca erkekler için ve yalnızca kadınlar için kullanılan ya da belirli konuşmacılar **yetkin konuşmacılar (authorized speakers)** ve **yetkin alıcılar (authorized speakers)**, "*Sayın Başkan, Sayın Yargıç"* için ayrılmış biçimlere saygı ifadeleri, kibarlık biçimleri vardır (Levinson, 2003: 91).

Sonuç olarak; edimbilimi ve sözdizimi arasında göz ardı edilemeyen doğrudan bir etkileşim söz konusudur. sosyodilbilimi de yakından ilgilendiren bu sosyal gösterimlik bilgi türleri, farklı dillerde dilbilgiselleştirilmiş olup farklı işaretler ile işaretlenebilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM
UYGULAMA

2.Dede Korkut'ta Gösterim

Dede Korkut'ta kişi gösterimi alt ulamları; **birinci kişi gösterimi, ikinci kişi gösterimi** ve **üçüncü kişi gösterimi** olarak alt ulam başlıklarında değerlendirilmiştir.

Dede Korkut'ta zamansal gösterim alt ulamları; **tiplojik zamansal gösterim** ve **göstericiler ile gösterimlik zaman birimlerinden oluşan zamansal gösterim** olmak üzere üç alt başlıkta değerlendirilmiştir.

Dede Korkut'ta uzamsal gösterim alt ulamları, **empatik uzamsal gösterim** ve **gösterimlik bileşenler- devinimsel eylem gösterimi** olmak üzere iki alt başlıkta değerlendirilmiştir.

Dede Korkut'ta söylem-metin gösterimi, **artgönderimsel söylem-metin gösterimi**, **öngönderimsel söylem-metin gösterimi** ve **söylemiçi-metiniçi işaretleyici dönüşlülük gösterimi** olmak üzere üç alt başlıkta değerlendirilmiştir.

Dede Korkut'ta sosyal gösterim, **ilişkisel sosyal gösterim** ve **mutlak sosyal gösterim** olmak üzere iki alt başlıkta değerlendirilmiştir.

Artgönderim, anaforadır. Anafora kendisinden önce işaretlenen kişi-leri işaretler ve takip eder. Öngönderim, kataforadır. Katafora, kendisinden sonra söylenecek olan yani henüz söylenmemiş ifadeyi işaretler ve takip eder. Ek olarak, Türkçede adılların anaforik ve kataforik işlevli olanlarını bağıl adıl olarak adlandırılabilir.

Artgönderimsel ve öngönderimsel gösterim, eğer bir kişi-leri işaretliyor ve takip ediyorsa kişi gösterimi ulamı (*artgönderimsel birinci-ikinci-üçüncü kişi gösterimi, öngönderimsel birinci-ikinci-üçüncü kişi gösterimi*) içinde; eğer bir söylemi-metni işaretliyor ve takip ediyorsa söylem-metin gösterimi ulamı içinde (*artgönderimsel söylem-metin gösterimi- öngönderimsel söylem-metin gösterimi*) değerlendirmekteyiz.

İşaret dönüşlülüğü gösterimi, eğer bir kişiye-özneye sekiyorsa yani geri dönüyorsa ve kişi-özne etkileniyorsa *kişi işaretleyici dönüşlülük gösterimi*dir; eğer bir söyleme-metne sekiyorsa yani geri dönüyorsa *söylemiçi-metiniçi işaretleyici dönüşlülük gösterimi* olarak değerlendirmekteyiz.

2.1.Dede Korkut'ta Kişi Gösterimi

Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın gösterim kuramlarında sınıflandırdığı kişi gösterimi işaretleyicilerinin DK'de çeşitli ve farklı dilbilgisel veya sözlüksel yapılarla işaretlendiği görülmektedir.

Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın kişi gösterimi ulamında kişi gösterimi işaretleyicileri, iletişim edimine katılan katılımcı rollerine gönderimde bulunur.

Kişi gösterimi işaretleyicileri, doğal dillerin adıl dizgelerini, *adları temsil edicile*ri (Ay, 2020: 137)[8] yansıtmaktadır. Birinci kişi teklik-çokluk adılı *ben, biz*; ikinci kişi teklik-çokluk adılı *sen, siz* ve üçüncü kişi teklik-çokluk adılı *o, onlar*; işaret adılları *bu, şu, o* temel kişi gösterimi dilbilgisel anlamlı birimlerdir.

DK'de birinci kişi gösterimi, *"ben, men, biz, miz";* ikinci kişi gösterimi, *"sen, siz"*; üçüncü kişi gösterimi, *"ol, o, a, anlar"* kişi adılları ile işaretlenmiştir. Ek olarak, *"ol kim* vb.*"* soru adılı, *"biri(s)i* vb.*"* belgisiz adıl vb. de kişi gösterimi işaretleyicisi olarak DK'de tanıklanmıştır.

DK'de eylemin kiplik, sayı ve kişi biçimbirimlerini, adların ilgi-iyelik, biçimbirimlerini de kişi gösterimi işaretleyicileri içinde değerlendirmekteyiz.

2.1.1.Birinci Kişi Gösterimi

Birinci kişi gösterimi, iletişim edimine katılan katılımcı rollerinden birinci kişilere gönderimde bulunur ve birinci kişileri işaretler, gösterir.

Birinci kişi gösterimi, kişi gösteriminin alt ulamıdır. Konuşur-konuşucu-gönderici veya kaynağın gösterimidir.

DK'de birinci kişi gösterimini birkaç örnekle tanıklayabiliriz

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Bayındır Ḫandan buyruḳ böyledür ḫanum! dediler. Dirse Ḫan eydür: (I) ṣofra**m**-dan mı gördi? (II) **Benden** alcaḳ gişileri aġ otağa, ḳızıl otaġa	(7b) (11), (12), (13) (8a) (1)	(I) Dirse Han'ın sofrası (II) ve (III) Dirse Han (IV) Dirse Han'ın suçu

[8] Ay, Ö. (2020). "Adıllar", *Türkiye Türkçesi III Sözcük Türleri,* E. Boz (Ed.). Ankara: Gazi Kitabevi.

ḳondurdı; (III) **benüm** (IV) suçu**m** ne oldı[-] kim ḳara otağa ḳondurdı?

Dirse Han'ın söylemi, DK metninin veya söyleminin öncesinde belirtilmiş olup Dirse Han'ın kendini "*ben"* gösterimsel ifadesiyle işaretlemesi birinci kişi gösterimi kullanımıdır.

"Ben-men" kişi gösterimi ifadeleri, birinci teklik kişi gösterimidir.

+{Um} biçimbirimi, birinci teklik kişi iyelik gösterimi işaretleyici biçimbirimdir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Dirse Ḫanuŋ nökerleri eydür: **Biz** senüŋ oġluŋı nece getür**elüm**?	(12a) (12)	nökerler

Dirse Han'ın nökerleri yani askerleri, kendini *"biz"* gösterimsel ifadesiyle işaretlemiştir.

"Biz-miz" kişi gösterimi ifadeleri birinci çokluk kişi gösterimidir.

+{AlUm} birinci çokluk kişi gösterimi işaretleyici biçimbirimidir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Görelüm ḫanum (Ḳazan) ne ṣoylamış. Eydür: … Ḳara ḳılıcuŋ ṣal bonuma, kes başum; ḳılıcuŋdan ṣaparu**m** yoḳ, **gendü** aṣlu**m**, **gendü** köküm ṣımaġu**m** yoḳ…	(140b) (11)	Kazan Han

Kazan Han, birinci kişi işaretleyici dönüşlülük gösterimi *"gendü"* ifadesini kullanarak kendini işaretlemektedir.

Birinci kişi işaretleyici dönüşlülük gösterimi, işaretlenen kişi gösterimi ifadesinin öznenin yansıması yani özneyi yansıtması durumunda ortaya çıkabilmektedir.

+{(U)m} birinci teklik kişi iyelik gösterimi işaretleyici biçimbirimidir.

2.1.2.İkinci Kişi Gösterimi

İkinci kişi gösterimi, iletişim edimine katılan katılımcı rollerinden ikinci kişilere gönderimde bulunur ve ikinci kişileri işaretler, gösterir.

İkinci kişi gösterimi, kişi gösteriminin alt ulamıdır. Muhatap-alıcının gösterimidir.

DK'de ikinci kişi gösterimini birkaç örnekle tanıklayabiliriz:

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
… Dirse Ḫan: Varuŋ getürüŋ, öldüreyim, dėdi. Böyle dėgeç ḫanum, ol nā-merdlerüŋ yigirmisi daḫı çıḳa geldi ve bir ḳov anlar daḫı getürdiler eydür: Ḳalḳubanı, Dirse Ḫan, **senüŋ** oġl**uŋ** yerinden örü ṭurdı, gögsi gözel ḳaba ṭaġa ava çıḳdı. **Sen** var iken av avladı,	(12a) (1), (2), (3), (6)	Dirse Han

ḳuş ḳuşladı… **Senüŋ** oğl**uŋ** kür ḳopdı.	

Dirse Han ve askerleri arasında geçen konuşmada, Dirse Han'ın askerleri Dirse Han'a *"sen"* ve *"senün"* gösterimsel ifadelerini kullanarak Dirse Han'ı işaretlemektedirler. Söz konusu ifadeler ikinci kişi gösterimi ifadeleridir.

-{(U)ŋ} biçimbirimi, ikinci teklik kişi iyelik gösterimi işaretleyici biçimbirimdir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Ḳız (Banu Çiçek) eydür: Sevişdügüm Bamsı Beyrek **sen** degül-**sin**.	(60a) (3), (4)	Bamsı Beyrek

Banu Çiçek ve Bamsı Beyrek arasında geçen bu konuşmada Banu Çiçek, Beyrek'i "*sen"* gösterimsel ifadesiyle işaretlemektedir. Söz konusu ifade teklik ikinci kişi gösterimidir.

-{sIn} biçimbirimi, ikinci teklik kişi bildirme gösterimi işaretleyici biçimbirimdir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Çoban eydür: … Mere kāfir, (I) **senüŋ** ḳızu**ŋ**dan oğlı ṭoġsun, (II) **siz** anı Ḳazan Bege ḳarım ḳoya**sız**, dėdi.	(31b) (7), (8)	(I) kâfir-düşman (II) kâfirler-düşmanlar

Çoban ile kâfir-düşmanların arasında geçen bir konuşmada çobanın kâfirleri *"sen"* ve *"siz"* gösterimsel ifadeleri ile işaretlemesi, ikinci kişi gösterimidir.

"Sen" gösterimsel ifadesi, teklik ikinci kişi gösterimidir.

-{(U)ŋ} biçimbirimi, teklik ikinci kişi gösterimi işaretleyici biçimbirimdir:

"Siz" gösterimsel ifadesi, çokluk ikinci kişi gösterimidir.

-{sIz} biçimbirimi, ikinci çokluk kişi gösterimi işaretleyici biçimbirimdir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
(Beyrek'in) Babası Bay Böre Ḫan eydür: Oġul, **sen** ḳız dilemez**sin**, **gendüŋe** hāmpā istermiş**sin**.	(42b) (5)	Bamsı Beyrek

Beyrek ile babası Bay Böre Han arasında geçen konuşmada, babasının Beyrek'i *"sen"* ve *"gendüŋ"* gösterimsel ifadesi ile işaretlemektedir. Söz konusu *"gendüŋ"* ifadesi ikinci kişi işaretleyici dönüşlülük gösterimidir.

-{sIn} biçimbirimi, ikinci teklik kişi bildirme gösterimi işaretleyici biçimbirimdir.

2.1.3. Üçüncü Kişi Gösterimi

Üçüncü kişi gösterimi, iletişim edimine katılan katılımcı rollerinden üçüncü kişilere gönderimde bulunur ve üçüncü kişileri işaretler, gösterir.

Üçüncü kişi gösterimi, kişi gösteriminin alt ulamıdır. Dinleyici-izleyici-kulak misafiri olanların gösterimidir.

DK'de üçüncü kişi gösterimini birkaç örnekle tanıklayabiliriz:

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Ozan eydür: Ḳarılar dört dürlüdür. (I) **birisi** ṭolduran topdur, (II) **birisi** ṣolduran ṣopdur,	(5b) (5), (6), (7), (8), (9), (10), (11)	(I) ve (IX) Ozan'ın söz ettiği durmadan yiyen kadın

(III) **birisi** évüŋ ṭayaġıdur, (IV)**birisi** nece söylerisеŋ bayaġı-dur. Ozan [eydü**r**]: évüŋ tayaġ**ı** (V) **oldur** ki yazıdan yabandan éve bir [udlu] ḳonuḳ gelse, er ādem évde olmasa, (VI)**ol anı** yédürü**r**, içürü**r**, ağırla**r**, ‘azīzle**r**, gönderü**r**. (VII) **Ol** ‘Āyişe Fāṭima soyı-dur. Ḫanum, (VIII) **anuŋ** bebekleri bitsün, ocaġuŋa buncılayın ‘avrat gelsün! Geldük (IX)**ol kim** ṭolduran ṭopdur.	(II)Ozan’ın söz ettiği utandıran kadın (III), (V), (VII) ve (VIII) Ozan’ın söz ettiği evin direği olan kadın (IV) Ozan’ın söz ettiği kendine ne söylenirse söylensin aynı olan kadın (VI) Konuk

Ozan, kadınları dört farklı gruba ayırarak kategorize etmekte ve bu sözünü ettiği kadınları *“birisi”,“ol,”ol kim”* ve üçüncü kişi gösterimi ifadeleri ile işaretlemektedir.

Ek olarak, Ozan, eve gelen bir konuğu, *“ol anı”* üçüncü kişi işaretleyici gösterimsel ifadesi ile işaretlemektedir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Oruz ḳaḳıdı eydür: Mere ḳavat, menüm babam Bayındır Ḫan degül mi-dür? Eyitdi: Yoḳ, **ol** ananuŋ babası-dur, senüŋ dedeŋdür…	(143a) (5)	Bayındır Han

Bir gün Oruz, ata binip divana gelen bir kişiden Bayındır Han’ın aslında babası değil dedesi olduğunu öğrenmektedir. Daha sonra bu kişi söyleminde

Bayındır Han'ı *"ol"* ifadesi ile işaretlemektedir. Söz konusu bu ifade üçüncü kişi gösterimidir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Oġlan eydür: Yaġı dėyü neye derler? Ḳazan eydür: Oġul, anuŋçun yaġı derler ki biz **anlara** yėtsevüz öldürürüz, **anlar** bize yetse öldürür, dėdi.	(66a) (9), (10)	yaġı (düşmanlar)

Kazan ve oğlu arasında geçen düşmanları hakkındaki konuşmada Kazan, düşmanlarından söz ederken *"anlar"* gösterimsel ifadesi ile işaretlemektedir. Söz konusu gösterimsel ifade üçüncü çokluk kişi gösterimi ifadesidir.

2.2. Dede Korkut'ta Zamansal Gösterim

Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın belirttiği zamansal gösterim işaretleyicilerinin DK'de çeşitli ve farklı dilbilgisel veya sözlüksel yapılarlarla işaretlendiği görülmektedir.

Söz öbeği ve tümce düzeyinde dizime bağlı anlamsal birimler (Boz, 2020: 4) zaman belirteçleri, işaret ve belirtme sıfatlarıyla kurulan zaman birimleri, ad öbekleri ile kurulan zaman birimleri, takvimlik zaman birimleri zamansal gösterim işaretleyicileri olarak DK'de tanıklanmıştır.

2.2.1. Tipolojik Zamansal Gösterim

Tipoloji zamansal gösterimi zamansal gösterimin alt ulamı olarak değerlendirmekteyiz. Bu zamansal gösterim alt ulamında tipolojik zamansal gösterimsel ifadeler olarak değerlendirilen gösterimlik unsurlar bulunmaktadır.

DK'de tipolojik zamansal gösterimi birkaç örnekle tanıklayabiliriz:

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Beyrek eydür: Bu	(46b) (12)	(I) şimdiki zaman

ḳadar nesneden ötüri neye saḫt olursız? (I) **Bugün** ben gėydüm, (II) **yarın** nāyibüm gėysün.	(II) gelecek zaman

Beyrek, konuşma anının şu anına işaretleme yapmak için *"bugün"* zamansal gösterim ifadesini kullanmaktadır. Daha sonra konuşma anının sonrasına işaretleme yapmak için *"yarın"* zamansal gösterim ifadesini kullanmaktadır.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Çoban eydür: Ḳanda gezeridüŋ, nėredeydüŋ, a Ḳazan? **Dün yoḳ öteki gün** ėvüŋ bundan gėç**di**.	(25b) (9), (10)	geçmiş zaman

Çoban ile Kazan Han arasında geçen konuşmada Çoban'ın Kazana nerelerde olduğunu sormasının ardından *"dün yoḳ öteki gün"* evin yakınından geçtiğini söylemekte ve geçmiş zamanı işaretlemektedir. Tipolojik zamansal gösterim ifadesidir.

-{DI}, görülen geçmiş zaman işaretleyici zamansal gösterim biçimbirimidir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Ḳazan Bege ḫaber oldı: Sulṭānum, delü ozan hep yėmegi dökdi, dediler; **şimdi** ḳızlar	(57b) (12)	şimdiki zaman

yanına varmaḳ ister.	

Kazan Han'a konuşma anının şu anını işaretlemek için "*şimdi"* tipolojik zamansal gösterim ifadesi kullanılmaktadır.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Ḳażılıḳ Ḳoca ḳal'aya yėtdüginleyin cenge başladı. **Pes** ol Tekür ḳal'adan ṭaşra çıḳdı, meydāna girdi, er diledi.	(103b)	gelecek zaman

Kazılık Koca'nın kaleye gitmesi ve savaşa başlamasından sonraki zamanı işaretleyen *"pes"*ifadesi "sonra" anlamına gelmekte ve tipolojik zamansal gösterim ifadesidir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Beyrege dāyeler ḳaftan gėyürüp ṭonat**dı**lar. Hemān ḳız ṣıçra**dı**, ata bin**di**, Beyregüŋ atasına anasına muştılıġa çapar gėt**di**. Ḳız eydür: Arġap arġap ḳara ṭaġuŋ yıḫılmışı**dı**, yücel**di āḫir**. Ḳanlu ḳanlu ṣularuŋ ṣoġılmışı**dı**,	(60b) (5)	gelecek zaman

çaġladı **āḫir**. Şehbāz atuŋ ḳarımışı**dı** ḳulun vėr**di āḫir**… On altı yıllıḳ ḥasretüŋ, oġuluŋ Beyrek gel**di āḫir**.

Beyrek'e dayelerin kaftan giydirmesi, kızın sıçrayıp ata binmesi, Beyrek'in anne ve babasının yanına gitmesi, art arda kara dağın yıkıldıktan sonra yücelmesi, sıcak suların soğuması, seçkin atının yaşlanması ve bir at yavrusu vermesi, on altı yıl özlemi çekilen Beyrek'in gelmesi olaylarının ardını işaretleyen *"āḫir"* ifadesi, tipolojik zamansal gösterimdir.

-{DI}, görülen geçmiş zaman işaretleyici zamansal gösterim biçimbirimidir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Ḳılbaş gelüp Aruza selam vėrdi eydür: Ḳazan buŋlu oldı. Elbetde ṭayum Aruz maŋa gelsün, dėdi. Ḳara başum buŋaldı, üzerüme yaġı geldi. [Ḳaytabanda] develerüm bozlatdılar. Ḳazaḳucda ḳażılıḳ atlarum kişnetdiler. Ḳaza beŋzer ḳızumuz gelinümüz buŋlu oldı. Menüm ḳara başuma gör neler geldi… Aruz eydür: Mere Ḳılbaş, ol vaḳt Uç Ok, Boz Oḳ yıġnaḳ olsa Ḳazan ėvin yaġma ėderidi. Ṣuçumuz neyidi ki yaġmada bile olmaduk? dėdi. **Hemīşe**	(148b) (7), (8)	geniş zaman

Ḳazanuŋ başına buŋlar gelsin, ṭayısı Aruzı dāyim aŋa ṭursun.	

Burada İç Oğuz'a Dış Oğuz'un asi olduğu boy anlatılmaktadır.

Kılbaş ve dayısı Aruz arasında geçen konuşmada başlarına gelen kötü olaylar, zelzeleler anlatılmakta ve Kazan Han'ın yağmalarında olmamalarından yakınmaktadırlar. Aruz, karşılaştığı bu kötü olayların *"hemīşe"* yani "her zaman, daima" Kazan Han'ın başına gelmesini dile getirmektedir. Söz konusu bu ifade tipolojik zamansal gösterimdir.

2.2.2. Göstericiler ve Gösterimsel Zaman Birimlerinden Oluşan Zamansal Gösterim

Göstericiler, en genel tanımıyla *"o, bu* ve *şu"* sözcükleridir.

Göstericiler ile gösterimlik zaman birimlerinden oluşan zamansal gösterimini Lyons(1977) , Yule (1996) ve Levinson (2003)'ı takip ederek zamansal gösterimin alt ulamı ve aynı zamanda empatik gösterim olarak da değerlendirmekteyiz.

DK'de göstericiler ile gösterimlik zaman birimlerinden oluşan zamansal gösterimi birkaç örnekle tanıklayabiliriz:

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Oruz babasınuŋ sözin ṣımadı, ḳayıdup gėrü döndi, [alcaḳ] yėrden yüce ṭaġlar başına yoldaşların alup çıḳdı. (I) **Ol zaman**da oġul, ata sözin iki eylemezidi; iki eylese o oğlanı ḳābul eylemezleridi… (II) **Ol gün** cılasun yėg erenler döne döne ṣavaşdı. (III) **Ol gün** ḳara polat üz	(67b) (13) (68a) (8), (9), (10)	(I) geçmiş zaman (II), (III) ve (IV) geçmiş zaman

ḳılıçlar çalındı.(IV) **Ol gün** ḳarġu dalı [süŋüler] ḳayın oḫlar atıldı…	

Oruz ve babası Kazan Han arasında geçen konuşmada, *"ol zaman"* ve *"ol gün"* ifadeleri, söylemin gerçekleştiği anın öncesine-geçmişine gönderimde bulunan gösterici ve zamansal gösterim ifadesinin bir araya gelerek oluşturduğu zamansal gösterimdir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Oruz eydür: Berü gelgil aġam Ḳazan! …[Boynı uzun] bedevi atum ṣaḳlarıdum **bu gün** içün, güni geldi… Ala evren sur cıdamı ṣaḳlarıdum **bu gün** içün, güni geldi… Ḳara polat üz ḳılıcum saḳlarıdum **bu gün** içün, güni geldi… Egni bek demür ṭonum ṣaḳlarıdum **bu gün** içün, güni geldi… [Ala gözli] ḳırḳ yigidüm ṣaḳlarıdum **bu gün** içün, güni geldi…	(66b) (4), (5), (6), (7), (8), (9)	şimdiki zaman

Oruz Kazan Han'a yürük atını, alaca ejderhasını, sarı mızrağını, kendi kılıcını, sağlam tutan demir elbisesini ve ela gözlü kırk yiğit askerini sakladığını ve bunun *"bu gün"* için olduğunu söylemektedir. Oruz'un Kazan Han ile iletişim ediminde *"bu gün"* zamansal gösterim ifadesini kullanarak "şu an, şimdiki zaman"ı işaretlemektedir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Tekür eydür: Ḳızı getürüŋ, verüŋ! Bu yigidi gözüm gördi, göŋlüm sevdi… Yine ḳarṭaşı oġlı eydür: Cānvarlar serhengi devedür: Anuŋıla daḫı oyunın oynasun, dėdi. **Andan soŋra** ḳızı vėrevüz, dėdi.	(94b) (10)	gelecek zaman

Tekür'ün söylem anının sonrasına-geleceğine işaret eden *"andan soŋra"* ifadesi, bir gösterici ve zamansal gösterim ifadesinin bir araya gelerek oluşturduğu zamansal gösterimdir.

2.3. Dede Korkut'ta Uzamsal Gösterim

Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın belirttiği uzamsal gösterim işaretleyicilerinin DK'de çeşitli ve farklı dilbilgisel veya sözlüksel yapılarla işaretlendiği görülmektedir.

Dilbilgisel anlamlı birimler (Boz, 2020: 4)[9] olan yer-yön belirteçleri, *O, bu, şu* işaretleyicileri ile kurulan uzam, yer-yön, mekân işaretleyicileri bazen çeşitli biçimbirimleri de alarak uzamsal gösterim işaretleyicisi olarak DK'de tanıklanmıştır.

Levinson (2003)'ın **gösterimlik bileşen** nitelendirmesini yaptığı **devinim eylemleri** ve **gösterimsel devinimsel kullanımlar** DK'de sıkça görülmektedir. Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın **psikolojik uzaklık**tan kısaca bahsettiği **empatik gösterim,** konuşur ve muhatapların birbirlerine ve sıfır noktasına yakınlık-uzaklık konumları ile ilintilidir.

[9] Boz, E. (2020). "Giriş", *Türkiye Türkçesi III Sözcük Türleri*, E. Boz (ed.). Ankara: Gazi Kitabevi.

Empatik gösterimin DK'de çeşitli dilbilgisel ve sözlüksel yapılarla işaretlenmiştir. Bu noktada Levinson (2003)'ın gösterim kuramı sınıflandırmasında empatik gösterimi göz ardı etmek yanlış olacaktır.

2.3.1. Empatik Uzamsal Gösterim

Empatik gösterim, iletişim edimine, söyleme-metne katılan katılımcıların birbirine ve sıfır noktasına fiziksel ve psikolojik uzaklıkları ile ilintilidir.

Empatik gösterimi uzamsal gösterimin alt ulamı olarak değerlendirmekteyiz.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Dedem Ḳorḳut (I) **öteden beri geldi**, baş ėndürdi, baġır başdı, aġız dilden görklü selam verdi. Delü Ḳarçar ağzın köpüklendürdi, Dede Ḳorkuduŋ yüzine baḳdı eydür: Aleyke's-selām… Ayaḳlılar (II) **buraya** geldügi yoḳ, ağızlı-lar bu ṣuyumdan içdügi yoḳ. Saŋa n'oldı? 'Amelüŋ mi azdı, fi'lüŋ mi döndi, ecelüŋ mi geldi? (III) **Bu aralarda** n'eylersin? dėdi.	(43b) (1), (5),(7)	(I) konuşmacıya yakınlık işaretleyici (II) konuşmacıya yakınlık işaretleyici, (III)konuşmacıya yakınlık işaretleyici

"Öteden beri gel-", "buraya" ve *"bu aralarda"* ifadesi, Dede Korkut ile Deli Karçar arasındaki fiziksel ve psikolojik uzaklığın uzamsal gösterimidir.

Öte yandan, gel- eylemi, devinimsel eylem gösterimi olup konuşmacıya yaklaşmakta olan bir alıcının uzamını işaretlemektedir.

Söz konusu ifadeler, Yule (1996)'un tanımıyla, konuşmacıya *yakınlık işaretleyici* (proximal) uzamsal gösterimdir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Egrege eyitdiler: Yigit, saŋa Tekür himmet eyledi. **Şunda** bir delü yigit yolcınuŋ yolaḳ.çı-nuŋ, çobanuŋ çoluguŋ etmegin alur.	(134b) (10)	konuşmacıya daha az yakınlık işaretleyici

Tekür'ün kâfir-düşmanlara tutsak olan Egreg'i bırakmalarını söylemesi üzerine Egrege'e bir şart koşarlar. *"Şunda"* yani "şurada" olan bir deli yiğidi gösterip öldürmesini söylerler. Söz konusu ifade biraz yakınlık-uzaklık işaretleyici empatik uzamsal gösterimdir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Depegöz eydür: Saŋa ölüm yoġımış. **Şol** mağarayı gördüŋ mi? Basat eydür: Gördüm.	(117a) (1)	konuşmacıya daha az yakınlık işaretleyici

Tepegöz ve Basat arasında geçen konuşmada, Tepegöz'e yani konuşmacıya göre *"şol"* mağara daha yakını, Basat'a yani alıcıya göre ise daha uzağı işaretlemektedir. Empatik uzamsal gösterimdir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
... Bu düşi Yegenek, yoldaşlarına ḥikāyet eyledi. Meger ṭayısı Emen **ol arada** yaḳın idi. Cümle (10) beglerile yoldaş olup	(106a) (9)	uzaklık işaretleyici

gėtdiler tā ki Düzmürd ḳal‘asına yėtdiler, (11) çevre alup < > ḳondılar.	

Yegenek ve dayısı Emen arasındaki fiziksel ve psikolojik uzaklığı işaretlemek gösterimin görevidir;*“ol arada”* ifadesi, Yule (1996)’un tanımı olan *uzaklık işaretleyici* (distal) uzamsal ifadelere örnektir. Bu ifade, konumunun uzaklığına gönderimde bulunur.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Avrat eydür: N’eyleyeyim bu yıḳılcaḳ ėvde un yoḳ, elek yoḳ; deve değirmenden gelmedi dėr. Ne gelürise benüm ṣaġruma gelsün dėyü elin götine urur; yönin **aŋaru**, ṣaġrısın erine dönderür.	(6b) (9)	uzaklık işaretleyici

Yıkılacak evinde un, elek olmamasından kocasına yakınan kadın, kocası ile arasına fiziksel ve psikolojik uzaklık koymakta, kocasının “ötesine” geçmektedir. İşte bu fiziksel ve psikolojik uzaklığı ifade etmek ve işaretlemek gösterimin görevidir. Buradaki söz konusu ifade *“aŋaru”* empatik uzamsal gösterimdir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Aruza ve cemi Ṭaş Oġuz beglerine ḫaber oldı, **Uşda** Ḳazan **geldi**, dediler.	(152b) (11)	yakınlık işaretleyici

Kazan Han'ın gelişine ve fiziksel olarak yaklaşmakta olmasına belgisiz biçimde gönderimde bulunan *"uşda"* ifadesi, "işte" anlamına gelmiş olup uzamsal gösterimdir. Bu gibi gösterimsel ifadeler devinimsel kullanımlardır. İletişim edimini izleyen biri tarafından yorumlanabilmektedir. Bu gibi ifadeler kuramsal kısımda da değinilen **dilsel gösterici-sunucular**dır. *"gel-"* eylemi ise aşağıda değinileceği üzere, uzamsal gösterimin alt başlığı olarak değerlendirilen devinimsel eylem gösterimidir.

2.3.2. Devinimsel Eylem Gösterimi

Gösterimsel bileşenler- devinimsel eylem gösterimi ile empatik gösterim iç içedir. Hatta Dede Korkut'ta çoğu yerde beraber kullanıldığı görülmektedir. Devinimsel eylem gösterimini uzamsal gösterimin alt ulamı olarak değerlendirmekteyiz.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Ḳan Ṭuralı eydür: Yoḳ elbetde öldürsem gerek-dür, dėdi.Ḳız ḳaḳıdı eydür: … Mere ḳavat oġlı, oḫuŋıla mı ḳılıcuŋıla mı? **Gel berü**, boylaşalum, dėdi.	(101a) (11)	konuşmacıya yakınlık işaretleyici

Kan Turalı ile kızın arasında geçen konuşmada, Kan Turalı kıza *"gel berü"* ifadesini kullanarak kendisine doğru yaklaşma devinimini işaretlemektedir. Kan Turalı ile kız arasındaki fiziksel ve psikolojik uzaklık, empatik gösterim ile çözülebilir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Ḳazan Beg mahmuzladı, yola (I) **gėtdi**, geli geli	(24a) (2), (3)	(I) konuşmacıya uzaklık işaretleyici (II) konuşmacıya

yurdınuŋ üzerine (II) **geldi**.	yakınlık işaretleyici

Kazan Han'ın "*yola gėt"*mesi, konuşmacıdan uzaklık işaretleyici bir empatik uzamsal gösterimdir; öte yandan *"yurdınuŋ üzerine gel"*mesi, fiziksel ve psikolojik anlamda önce yola gidip uzaklaşmasının ve daha sonra yurdun üzerine doğru yaklaşmasının empatik uzamsal gösterimidir.

2.4.Dede Korkut'ta Söylem-Metin Gösterimi

Geleneksel gösterim ulamlarına söylem-metin gösterimini ekleyen Levinson (2003)'ın belirttiği söylem-metin gösterimi işaretleyicilerinin DK'de çeşitli ve farklı dilbilgisel veya sözlüksel yapılarla işaretlendiği görülmektedir.

Dede Korkut'ta söylem / metin gösterimi olarak değerlendirilen gösterimlik sözcükler çeşitli gösterimlik kullanımlar ile tanıklanmış olup söylemin-metnin öncesine ve sonrasına gönderimde bulunduğu görülmüştür.

2.4.1. Artgönderimsel Söylem-Metin Gösterimi

Artgönderimsel gösterim, anaforadır. Söylemin-metnin öncesine gönderimde bulunur ve öncesini işaretler, gösterir.

Artgönderimsel gösterimi söylem-metin gösteriminin alt ulamı olarak değerlendirmekteyiz.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Artgönderim**
Meger ḫanum, Oġuzda Duḫa Ḳoca oġlı Deli Dumrul dėrleridi, bir er var idi. Bir ḳuru çayuŋ üzerine bir köpri yapdurmışıdı. Gėçeninden otuz üç aḳça alurıdı, geçmeyeninden döge döge ḳırḳ aḳça alurıdı. (I) **Bunı** neçün (II) **böyle** ėderidi? (III)	(79b) (4), (5)	(I), (II) ve (III) *"Bir ḳuru çayuŋ üzerine bir köpri yapdurmışıdı. Gėçeninden otuz üç aḳça alurıdı, geçmeyeninden döge döge ḳırḳ aḳça alurıdı."* (79b) (2), (3), (4)

Anuŋçunki Menden deli, menden güçli er var mıdur ki çıḳa menümile ṣavaşa?		

Deli Dumrul'un kuru çay üzerine yaptırdığı köprüden geçenlerden otuz akçe alması, geçmeyenlerden de döverek kırk akçe alması söylemine gönderimde bulunan söylem-metin gösterimi ifadeleri olan "*bu", "böyle"* ve "*anuŋçunki"* ile işaretlenmiştir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Artgönderim**
Vardı bu ḳırḳ yigidüŋ yigirmisi bir yaŋa, yigirmisi daḫı bir yaŋa oldı. Evvel yigirmisi, vardı Dirse Ḫana (I) **bu ḫaber**i getürdi eydür: Görür misin Dirse Ḫan, neler oldı? Yarımasun yarçımasun senüŋ oġluŋ kür ḳopdı, ercel ḳopdı. Ḳırḳ yiġidin boyına aldı, ḳalın Oġuzuŋ üstine yöriş ėtdi. Ne yerde gözel ḳopdıysa çeküp aldı, aġ ṣaḳallu ḳocanuŋ aġzın sögdi, aġ bürçeklü ḳarınuŋ sodın tartdı. Aḳan ṭurı ṣulardan ḫaber gėçe, arḳurı yatan ala ṭaġdan ḫaber aşa, ḫanlar ḫanı Bayındıra ḫaber vara: Dirse Ḫanuŋ oġlı (II) **böyle** bid'at işlemiş, dėyeler.	(11b) (2)- (9)	(I) ve (II) *"Görür misin Dirse Ḫan, neler oldı? Yarımasun yarçımasun senüŋ oġluŋ kür ḳopdı, ercel ḳopdı. Ḳırḳ yiğidin boyına aldı, ḳalın Oġuzuŋ üstine yöriş ėtdi. Ne yerde gözel ḳopdıysa çeküp aldı, aġ ṣaḳallu ḳocanuŋ aġzın sögdi, aġ bürçeklü ḳarınuŋ sodın tartdı."* (11b) (2), (3), (4), (5), (6)

"Dirse Han'ın oğlu Boğaç'ın hayırsız olması, kırk yiğit kalın Oğuz beyinin üstüne yürümesi, güzel olan her şeyi çekip alması, ak sakallı ihtiyara sövmesiak saçlı kadının kâkülünü çekmesi" söylemi, *"böyle"* kötü iş yapmış gösterimsel ifadesi ile işaretlenmiş olup söylemin öncesine gönderimde bulunan artgönderimsel söylem-metin gösterimidir.

Dirse Han' a *"bu ḫaber"*i getiren kırk yiğitten yirmisi, yukarıda söylenen Boğaç'ın yaptığı kötü işleri işaretlemektedir yani söylemin sonrasına gönderimde bulunan öngönderimsel söylem-metin gösterimidir.

İlaveten, söz konusu bu gösterimsel ifadeler, söylemin-metnin öncesinde söylenmiş olan göndergeyi işaretlediğinde ve öncesine gönderimde bulunduğunda artgönderimsel söylem-metin gösterimi; söylemin-metnin sonrasını işaretleyen ve sonrasına gönderimde bulunduğunda öngönderimsel söylem-metin gösterimi ifadesi olarak değerlendirilmektedir.

2.4.2. Öngönderimsel Söylem-Metin Gösterimi

Öngönderimsel gösterim, kataforadır. Söylemin-metnin sonrasına gönderimde bulunur ve sonrasını işaretler, gösterir.

Öngönderimsel gösterimi söylem-metin gösteriminin alt ulamı olarak değerlendirmekteyiz.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Öngönderim**
Yine döndi Beyrege eydür: Mere delü ozan, ya maḳsudun nedir? Eydür: Ḫanum maḳṣūdum **oldur ki** ere varan ḳız ḳalḳa oynaya, men ḳopuz çalam, dėdi.	(58a) (10)	*"...ere varan ḳız ḳalḳa oynaya, men ḳopuz çalam."* (58a) (10), (11)

Ozan ve Beyrek arasında geçen konuşmada, Beyrek'in ozana maksadının ne olduğunu sormasına karşılık ozanın *"oldur ki..."* ifadesi söyleminin sonrasına gönderimde bulunan bir öngönderimsel söylem-metin gösterimi ifadesidir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Öngönderim**
Böyle dėgeç ḳalın Oġuz arḳası, Bayındır Ḫanuŋ güyegüsi Salur Ḳazan ḳaba sizinüŋ üzerine çökdi, ḳıya tiküben Bay Böre Begüŋ yüzine baḳdı eydür: Bay Böre Beg, ne ağlayup bozlarsın? Bay Böre Beg eydür: Ḫan Ḳazan, nece ağlamayayın nece bozlamayayın? Oġulda ornacum yoḳ, ḳarṭaşda ḳaderüm yoḳ, Allāh Teʻāla meni ḳarġayupdur.Begler, tācum tahtum içün ağlaram. Bir gün ola düşem ölem yėrümde yurdumda kimse ḳalmaya, dėdi. Ḳazan eydür: Maḳṣūdun (I) **bu** mı-dur? .Bay Böre Beg eydür: *Beli (II)* ***budur***: Menüm daḫı oğlum olsa, Ḫan Bayındıruŋ ḳarşusın alsa ṭursa, ḳullık eylese. Men daḫı baḳsam, sevinsem, ḳıvansam, güvensem, dėdi.	(36a)(1)-(7)	(I)*“Oġulda ornacum yoḳ, ḳarṭaşda ḳaderüm yoḳ, Allāh Teʻāla meni ḳarġayupdur.Begler, tācum tahtum içün ağlaram. Bir gün ola düşem ölem yėrümde yurdumda kimse ḳalmaya.”* (36a) (1), (2), (3), (4) *(II)“Menüm daḫı oğlum olsa, Ḫan Bayındıruŋ ḳarşusın alsa ṭursa, ḳullık eylese. Men daḫı baḳsam, sevinsem…”* (36a) (5), (6), (7)

Kazan Han’ın Bay Böre Bey’e *“Maḳṣūdun bu mı-dur?”* diye sorarken Bay Böre’nin söylemine gönderimde bulunur, artgönderimsel söylem-metin gösterimidir.

Bay Böre Bey’in de cevaben “*Beli budur.”* demesi ve söylemine devam edip oğlunun olması, Bayındır Han’a kulluk etmesini istemesine gönderimde bulunur. Öngönderimsel söylem-metin gösterimidir.

2.4.3. Söylemiçi-Tümceiçi İşaret Dönüşlülüğü Gösterimi

İşaret dönüşlülüğü gösterimi, tümceiçi söylem gösterimine gönderimde bulunur. Konuşma ediminde ya da gösterimlik kullanımlarda gerçekleşen ifadeleri işaretler.

Dede Korkut'ta tümceiçi söylem gösteriminde işaret dönüşlülüğü gösterimini birkaç örnekle tanıklayabilmekteyiz:

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Artgönderim**
Oġlan atasına soylamış. Görelüm ḫanum ne soylamış. Eydür: Ata, aġzuŋ ḳurısun! Ata, dilüŋ çürisün! Menüm ḫōd ḳardaşum varımış, ḳayursam olmaz. Ḳardaş-suz Oġuzda ṭursam olmaz. Ata ḥaḳḳı Taŋrı ḥaḳḳı olmasaydı ḳara polad üz ḳılıcum ṭartayıdum, ġāfillüce görklü başuŋ keseydüm, alca ḳanuŋ yėr yüzine tökeydüm. Ata, ẓālim ata! Dėdi. Babası eydür: **Yaŋlış ḫaberdür** oġul! Ḳaçan geden senüŋ aġan degül, [ġayru] erdür. Aġ ṣaḳlu men babaŋı aġlatmaġıl, ḳarıcuḳ olmış anaŋı bozlatmaġıl! dėdi.	(131b) (4)	*"...Menüm ḫōd ḳardaşum varımış, ḳayursam olmaz.* *Ḳardaş-suz* *Oġuzda ṭursam olmaz.* *Ata ḥaḳḳı Taŋrı ḥaḳḳı olmasaydı* *ḳara polad üz ḳılıcum ṭartayıdum,* *ġāfillüce görklü başuŋ keseydüm,* *alca ḳanuŋ yėr yüzine tökeydüm.* *Ata, ẓālim ata!..."* (131a) (13); (131b) (1), (2), (3)

Öşün Koca ve oğlu Segrek arasında geçen konuşmada, Segrek'in babasına duyduğu söylemleri söylemesi üzerine babasının *"Yaŋlış ḫaberdür…"* söylemi, söylem-metin gösterimi ifadesidir. Segrek'in söylemlerine tekrar seken ve bu söylemleri yalanlayan bir söylem-metin gösterimi ifadesi olduğundan söylemiçi-tümceiçi işaret dönüşlülüğü gösterimidir.

2.5. Dede Korkut'ta Sosyal Gösterim

Geleneksel gösterim ulamlarına sosyal gösterimi ekleyen Levinson (2003)'ın belirttiği sosyal gösterim işaretleyicilerinin DK'de çeşitli ve farklı dilbilgisel veya sözlüksel yapılarla işaretlendiği görülmektedir.

Dede Korkut'ta sosyal gösterim çeşitli dilbilgisel ve sözcüksel yapılarla ve biçimbirimlerle tanıklanmıştır. Levinson (2003)'ın sosyal gösterim işaretleyicileri olarak değerlendirdiği **akrabalık bildiriciler-akrabalık adları**,**saygı ifadeleri**, **nezaket ifadeleri**, **hitâplar, lakaplar, ünvanlar, seslenmeler** ve **çağrılar** DK'de yine çeşitli olarak sıkça işaretlenmiş olup tanıklanmıştır.

2.5.1. İlişkisel Sosyal Gösterim

Levinson (2003)'ın sosyal gösterim ifadeleri olarak değerlendirdiği akrabalık bildiriciler-akrabalık adları ilişkisel sosyal gösterimdir.

İlişkisel sosyal gösterim, sosyal gösterimin alt ulamıdır.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
… Böyle dėgeç (I) **oġlanuŋ** ḳulaġına ses ṭoḳındı, başın ḳaldurdı, yalabdaḳ gözin açdı, (II) **anasınuŋ** yüzine baḳdı. Ṣoylamış, görelüm (III) **ḫanum** ne ṣoylamış. Eydür: Berü gelgil, (IV) **aḳ südin emdügüm ḳadunum ana!** **Aġ bürçeklü 'izzetlü**	(16a) (1), (2), (3), (4), (5), (9), (10)	(I) Boğaç Han (II), (IV) ve (VII) Hatun anne (III) Boğaç Han (V) Dirse Han (VI) Boğaç Han

cānum ana! Aḳarlı da [ṣularına] ḳarġamaġıl, Ḳażılıḳ Ṭaġınuŋ günahı yoḳdur. … Ḳarġarısaŋ (V) **babama** ḳarġa, bu suç günah **babamdandur**, dėdi… (VI) **Oġlan** yine eydür: (VII) **Ana** aġlamaġıl, maŋa bu yaradan ölüm yoḳdur, ḳorḫmaġıl.	

Konuşma edimi, Dirse Han'ın oğlu Boğaç ve annesi arasında geçer. Boğaç'ın annesine *"aḳ südin emdügüm ḳadunum ana!" Aġ bürçeklü 'izzetlü cānum ana!"* seslenişi ve hitâp edişi ilişkisel sosyal gösterimdir.

"ana, baba, oğlan" vb. ifadeler tipolojik ilişkisel sosyal gösterim ifadeleridir, diyebiliriz.

Dede Korkut'ta anne için; *"ana, aḳ südin emdügüm ḳadunum ana, aġ bürçeklü 'izzetlü cānum ana hatun ana, kadın ana, karı ana, karıcuk ana, hatun kişi, karıcuk hatun kişi"*; baba için; "*baba, ata, aga, beg baba, koca baba, azīz 'izzetlü cānum baba"*; çocuklar için; *"oġlan, ḳz, ḳızan, kiçi ḳardaş, ulu ḳardaş, aġa"* vb. akrabalık bildiren ifadeler sosyal gösterimdir, yanı sıra ilişkisel sosyal gösterimdir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
Dirse Ḫan ėvine geldi çaġırup **ḫatununa** ṣoylar, görelüm ḫanum ne ṣoylar. Ṣoylama, eydür: Berü gelgil **başum baḫtı, ėvüm taḫtı!** Evden çıḳup yöriyende **selvi**	(8a) (8), (9), (10), (11)	Dirse Han'ın hatunu

boylum, ṭopuġında ṣarmaşanda **ḳara ṣaçlum**, **ḳurlu yaya beŋzer çatma ḳaşlum**, **ḳoşa badem ṣıġmayan ṭar ağızlum**, **güz almasına beŋzer al yaŋaklım,** **ḳadunum, diregüm, dölegüm!**

Dirse Han, Bayındır Han'ın kendisini kara otağa koymasını hazmedememesinin ardından toydan uzaklaşır ve kendi obasına döner ardından hatununu çağırır ve *hatununa "başum baḫtı, ėvüm taḫtı!, selvi boylum, ḳara ṣaçlum,ḳurlu yaya beŋzer çatma ḳaşlum,ḳoşa badem ṣıġmayan ṭar ağızlum,güz almasına beŋzer al yaŋaklım, ḳadunum, diregüm, dölegüm!"* gibi sosyal gösterim ifadelerini kullanarak hitâp eder. Dirse Han, eşini sosyal gösterim ifadeleri ile işaretlemektedir. Söz konusu bu ifadeler ilişkisel sosyal gösterimdir.

Dede Korkut'ta eş için; *"ẖatun, āvrat, er ādem, beġ, beġüm yiġit, yiġidüm, duvaġum eyesi"* vb. ifadeler de kullanılmaktadır. Bu ifadeler ilişkisel sosyal gösterim işaretleyicileridir.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
(I) **Ḳız** eydür: …Ḳızıl develerüŋ ḳarımışıdı, köşek vėrdi āḫir. Aġ ḳoyunuŋ ḳarımışıdı, ḳuzı vėrdi āḫir. On altı yıllıḳ ḥasretüŋ, (II) **oġuluŋ** Beyrek geldi āḫir. (III) **Ḳayın ata,** (IV)	(60b) (9), (10), (11), (12)	(II) Beyrek (III) Bay Bican Bey (IV) Banu Çiçek'in annesi (V) Bay Böre Han (VI) Beyrek'in annesi

ḳayın ana! Muştulıḳ maŋa ne vėrürsiz? dėdi. Beyregüŋ (V) **atası** (VI) **anası** eydür: Dilüŋ içün öleyin (VII) **gelincügüm!** Yoluŋa ḳurbān olayın (VIII) **gelincügüm!** Yalanısa bu sözlerüŋ gerçek ola, IX) **gelincügüm!**		(I),(VII), (VIII), ve (XI) Banu Çiçek

Bamsı Beyrek, Bay Böre Han'ın oğludur. Söylemde-metinde geçen *"oġul"* ifadesi, Beyrek'e gönderimde bulunur ve ilişkisel sosyal gösterimdir.

Banu Çiçek, Beyrek'in beşik kertmesi ve eşidir. Bu durumda Beyrek'in kaynatası ve kaynanası, Banu Çiçek'in babası ve annesidir. Söylemde-metinde geçen *"kayın ata"* ifadesi Banu Çiçek'in babası Bay Bican Bey'e; "*ḳayın ana"* ifadesi Banu Çiçek'in annesine gönderimde bulunur ve ilişkisel sosyal gösterimdir.

Dede Korkut'ta çoğu kadın anılsa ve kadınlara gönderimde bulunulsa da söz konusu kadınların adları bilinmemektedir.

Beyrek'in annesi, oğlunun eşine *"gelincügüm!"* diye seslenip Banu Çiçek'e gönderimde bulunur. İlişkisel sosyal gösterim işaretleyicileridir.

2.5.2.Mutlak Sosyal Gösterim

Levinson'ın sosyal gösterim ifadeleri olarak değerlendirdiği, saygı ifadeleri, nezaket ifadeleri, hitâplar, lakaplar, ünvanlar, seslenmeler ve çağrılar, mutlak sosyal gösterimdir.

Mutlak sosyal gösterim, sosyal gösterimin alt ulamıdır.

Tümce	**Geçtiği Yer**	**Gönderge**
(I) **Bi'smi'llāhi'r-raḥmānir'r-rāḥīm ve bihi**	(3a) (1), (2), (3), (4), (5), (6),	(I) Rahman ve Rahim olan Allah'ın

nesta ‘īn (II) **Resūl ‘aleyhi’s-selām** zamanına yaḳın Bayat boyından (III) **Ḳorḳut Ata** derler bir er ḳopdı. (IV) **Oġuzuŋ ol gişi temam bilicisiydi**. Ne dėrise olurıdı, ġāyibden dürlü ḫaber söyleridi.(V) **Ḥaḳ Te‘āla**, anuŋ göŋline ilham ėderidi. (VI) **Ḳorḳut Ata** eyitdi: Āḫir zamanda ḫanlık gėrü Ḳayıya değe, kimesne ellerinden almaya, āḫir zaman olup ḳıyāmet ḳopınca. Bu dėdügi ‘Osmān nesli-dür. İşde sürilüp gede yörür.	adıyla (II) Hz. Muhammet (III) Dede Korkut (IV) Dede Korkut (V) Allah (VI) Dede Korkut

Dede Korkut, geçiş dönemi eseri olması sebebiyle bünyesinde eski Türk inanışlarının yanında İslamiyet ile ilgili unsurları da barındırır. *“Bi’smi’llāhi’r-raḥmānir’r-rāḥīm ve bihi nesta ‘īn”* “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla” anlamına gelip İslamiyet’te Allah’ın adını saygı ile anmaktır ve Allah’a yüksek bir saygı ile gönderimde bulunur. *“Ḥaḳ Te‘āla”* ifadesi, “nâmı büyük” anlamına gelmiş olup Allah için kullanılan bir yüceltme ifadesidir.

“Resūl ‘aleyhi’s-selām” ifadesi İslamiyet’in elçisi, efendimiz Hz. Muhammet (SAV)’i saygı ile anmak ve ona gönderimde bulunmaktadır.

“Oġuzuŋ ol gişi temam bilicisi” olan *“Ḳorḳut Ata”* ifadesi, Dede Korkut’a saygı ile gönderimde bulunan mutlak sosyal gösterim ifadesidir.

Bahsi geçen bu ifadeler, Levinson (2003)’ın sosyal gösterimin alt ulamı olan alıcıya-kaynağa saygı ifadesi olarak değerlendirdiği mutlak sosyal gösterime örneksenebilir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
Ḫanum hey! Bir gün **Ḳamġan Oġlı Ḫan Bayındır** yerinden ṭurmışıdı… **Ḫanlar ḫanı Ḫan Bayındır** yılda bir kerre ṭoy ėdüp Oġuz beglerin ḳonuḳlarıdı.	(7a) (1), (4), (5)	Bayındır Han

"Ḫanum hey!" Bayındır Han'a bir hitâp seslenmedir. *"Ḫan Bayındır", "Ḫanlar ḫanı Ḫan Bayındır"* ifadeleri, Bayındır Han'a saygı ifadesidir ve Oğuz beyleri içindeki sosyal statüsünü işaretleyici niteliktedir. Seslenmeler, çağrılar, hitâplar ve lakaplar ve ünvanlar mutlak sosyal gösterimdir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
(Ḳazan) Çobana eydür: **Mere çoban**, ḳarnuŋ açıḳmamışiken, gözüŋe ḳararmamış iken bu aġacı ḳoparı gör! Yoḫsa seni bunda ḳurtlar ḳuşlar yėr, dėdi.	(27a) 5	seslenme-çoban

Kazan Han'ın çobana *"mere"* ifadesi, bir seslenme biçimidir. Seslenmeler, mutlak sosyal gösterimdir. İlaveten *"çoban"* ifadesi, kişinin sosyal düzeyini işaretleyici nitelikte bir ünvan olup mutlak sosyal gösterim ifadesidir.

Tümce	Geçtiği Yer	Gönderge
… Beyrek eydür: Belī pes, evet, aġ ṣaḳallu (I) **'āzīz baba**, menüm daḫ istedügüm oldur, dėdi. (II) **Babası**	(42b) (9)	(I) (II) Bay Böre Bey (III) Beyrek (IV) ve (V) Karçar

eydür: (III) **Ay oġul**, (IV) **Bānı Çiçegüŋ bir delü ḳardaşı** vardur; adına (V) **Delü Ḳarçar** derler, ḳız ḳardaşını dileyeni öldürür.	

Karçar, *"Bānı Çiçegüŋ bir delü ḳardaşı*" dır, yani Banu Çiçek'in kardeşidir. Söz konusu ifade, Banu Çiçek ve Karçar arasındaki akrabalık ilişkisini işaretlemektedir ve ilişkisel sosyal gösterimdir. İlaveten, *"delü"* ifadesi, Karçar'ın lakabıdır ve mutlak sosyal gösterimdir.

Bay Böre Bey, Berek'in babasıdır. Beyrek'in babasına *"'āzīz baba"* ifadesi ile hitap edişi, hem ilişkisel sosyal gösterim hem mutlak sosyal gösterimdir. *"baba"* ifadesi, Beyrek ile Bay Böre Bey arasındaki akrabalık ilişkisini işaretlediğinden ilişkisel sosyal gösterimdir. Öte yandan Beyrek'in babasını *"āzīz"* olarak nitelendirip yüceltmesi alıcıya saygı ifadesidir, mutlak sosyal gösterimdir.

Bay Böre Bey'in Beyrek'e *"Ay oġul"* ifadesi ile seslenişi babanın oğluna sevgisinin ifadesidir, ilişkisel sosyal gösterimdir.

SONUÇ

Dede Korkut'ta gösterim uygulamasına dair elde edilen veriler ile Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın gösterim sınıflandırmalarının genel hatları ile örtüştüğü görülmektedir. Ama Levinson (2003)'in bazı alt gösterim ulamlarının yeniden gözden geçirilmesi ve sınıflandırılmasına ihtiyacı olduğu söylenebilir.

Dede Korkut'ta tanıklanan çeşitli dilbilgisel veya sözlüksel yapılar, biçimbirimler, adıllar, sıfatlar, belirteçler, ilgeçler ve eylemler konuşurların gerçekleştirdiği iletişim edimlerinde gösterimsel ifadeler işaretleyici olarak görev yapmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde yabancı ve Türkçe gösterim alanyazın taraması yapılmış, gösterim tanımlamları sunulmuştur ve gösterim kuramı sınıflandırmalarına yer verilmiştir. Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın gösterim alanyazınındaki önem arz eden yeri belirtilmiş olup bahsi geçen gösterim sınıflandırmaları temel alınmıştır. İkinci bölümde, Dede Korkut'a bize rehberlik eden Yule (1996) ve Levinson (2003)'ın gösterim konusuna eklenen alt ulam başlıkları (Dede Korkut'ta kişi gösterimi alt ulamları; **birinci kişi gösterimi, ikinci kişi gösterimi** ve **üçüncü kişi gösterimi**; zamansal gösterim alt ulamları; **tiplojik-eşzamansal gösterim** ve **göstericiler ile gösterimlik zaman birimlerinden oluşan zamansal gösterim**; uzamsal gösterim alt ulamları, **empatik uzamsal gösterim** ve **gösterimlik bileşenler- devinimsel eylem gösterimi**; söylem-metin gösterimi alt ulamları **artgönderimsel söylem-metin gösterimi**, **öngönderimsel söylem-metin gösterimi** ve **söylemiçi-metiniçi işaretleyici dönüşlülük gösterimi**; sosyal gösterim alt ulamları **ilişkisel sosyal gösterim** ve **mutlak sosyal gösterim**) doğrultusunda gösterim uygulaması yapılmıştır.

İletişim edimine katılan katılımcıların, katılımcı rollerinin, iletişim ediminin zamanının, uzamının vb. bağlam merkezli ele alınması gösterim açısından çok önemlidir. Gösterim alanyazınında bağlam odaklı bütüncül çalışmaların yaygınlık kazanması gösterim kuramı, gösterim sınıflandırmaları ve gösterim ulamları arasındaki tartışmalı anlamsal ve edimbilimsel ilişkilerin açıklanmasını da sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Anderson, S. ve Keenan E. (1985). Deixis. In T. Shopen (ed.), *Language Typology & Syntactic Description, Grammatical Categories and the Lexicon,* vol.3, ss.259-308.

Ay, Ö. (2020). "Adıllar", *Türkiye Türkçesi III Sözcük Türleri,* E. Boz (ed.), Ankara: Gazi Kitabevi.

Birner, B. J. (2013). *Introduction to pragmatics.* Oxford, UK: Wiley& Blackwell.

Bloor M. ve Bloor, T. (2007). *The Practice of Critical Discourse Analysis*. Great Britain: Hodder Arnold.

Boz, E. (2020). "Giriş", *Türkiye Türkçesi III Sözcük Türleri,* (Ed.) E. Boz, Ankara: Gazi Kitabevi.

Brown, R. ve Gilman, A. (1960). The Pronouns of Power and Solidarity. In T. A. Sebeoki (Ed.), *Style in Language,* ss. 253-276.

Brown P. ve Levinson, S. (1978*). Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bühler, K. (1934). The deictic field of language and deictic words. In R.J. Jarvella & W. Klein (Ed.), *Speech, place and action*, ss. 9-30.

Cairns, B. (1991). Spatial deixis. *The use of spatial co-ordinates in spoken language. English,* Vol. 38. ss. 19-28.

Clark, E. (1978). From gesture to word: on the natural history of deixis in language acquisition. In J. Bruner & A. Garton (ed.), *Human growth and development: Wolfson College Lectures,* Oxford: Clarendon Press.

Cohen, D. ve Hertz, A.Z. (2022). Reflexives and Reflexivity. *Oxford Bibliographies: Linguistics,* ss. 1-14.

Cruse, D.A. (2000). *Meaning in language an introduction to semantics and pragmatics.* Oxford: Oxford University Press.

Cruse, D.A. (2006). *A glossary of semantics and pragmatics.* Edinburg: Edinburg University Press.

Crymes, R. (1968). *Some Systems of Substitution Correlations in Modem American English.* Paris, Mouton: The Hague.

Cysouw, M. (2001). The paradigmatic structure of person marking, Doktora Tezi, Kaholieke University, KU Nijmegen.

Demircan, Ö (2010). *Türkçede Düşüm ve İzleme.* İstanbul: Derin Yayınları.

Diessel, H. (1999). *Demonstratives: Form, function and grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins Pub.

Dylgjeri, A., ve Kazazi, L. (2013). Deixis in Modern Linguistics and Outside. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies,* 2(4), 87–96.

Eragbe, C. ve Yakubu vd. (2015). Research Article the Use of Deixis and Deictic Expressions in Boko Haram Insurgency Reports. Nigeria: *a Study of Selected Boko Haram Insurgency Reports By the Media Federal Universty of Humanities, Management and Social Sciences Depart.* Vol.3.

Ercan, G. S. ve Danış P. (2019). Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 527-552.

Fillmore, C. (1971). *Santa Cruz Lectures on Deixis*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.

Fillmore, C. (1977). Topics in lexical semantics. In P. Cole (ed.), Current issues in linguistic theory (pp. 76-138). Bloomington, IN: Indiana University Press.

Fillmore, C. (1997). *Lectures on Deixis*. Stanford, CA: CSLI Publications

Friedrich, P. (1966). Structural Implications of Russian Pronominal Usage. (Janua Linguarum, XX.) The Hague and Paris: Mouton.

Hanks, W. (1996). *Language Form and Communicative Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hockett, C. (1961). *The problem of universals in language*. In J.H. Greenberg (ed.), Universals of language Cambridge, MA: MIT Press.

Jakobson, R. (1957). *Russian and Slavic Grammar*. Berlin.

Jespersen, O. (1922*). Language: its nature, development and origin*. London: Allen and Unwin.

Johnen, T. (2019). *Les religions abrahamites dans le discours du Front National dans le contexte d'extrêmes droites populistes européennes*. Stockholm: Stockholm University Press.

Johnstone, B. (2008). *Discourse analysis*. Oxford: Blackwell Publishing.

Kadmon, N. (2001). Ch. 13: *Focus and focus identification. In Formal Pragmatics. Semantics, Pragmatics, Presupposition, and Focus*. Oxford: Blackwell.

Lemke, J. L. (1995). *Textual Politics: Discourse and Social Dynamics*. London: Taylor & Francis.

Levinson, S. C. (2003) . *Pragmatics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Levinson, S. (1983). *Pragmatics and social deixis*. Proceedings of the Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society.

Levmihel, B (2013). Arap belagati ve edimbilim (çev. Ahmet Kaplan). RTE İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 (3), 229-254.

Li, Y. (2009). A social and pragmatic analysis of the second person deixis you. *Asian Social Science*, 5(12), 130–133.

Lyons, J. (1982). *Deixis and Subjectivity*. New York: Jarvella& Klein.

Lyons, J. (1975). *Deixis as the Source of Reference*. Cambridge: Cambridge University.

Lyons, J. (1977). *Semantics*, Vol I-II. Cambridge: Cambridge University Press.

Mey, J.L. (1993). *Pragmatics: a introduction*. Oxford: Blackwell.

Özçelik, S. (2022). *Dede Korkut*-Dresden Yazması-Giriş, Notlar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Peirce, C.S. (1940). *Philosophical writing of Peirce*. New York: Dover Publications.

Perkins, R.D. (1992). *Deixis, grammar and culture.* Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Purwo, B. K. (1984). *Deiksis dalam Bahasa Indonesia.* Jakarta: Balai Pustaka.

Susanti, E. ve Setiakawanti, R.N. (2018). Analysis pragmatic study on deixis in the articles Jakarta sport. *Professionel Journal of English Education*. 1 (6) ss. 757-762.

Tanz, C. (1980). *Studies in the acquisition of deictic terms*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vaysi, E. ve Salehnejad, L. (2016). Spatial and temporal deixis in English and Persian.*International Journal of Humanities and Cultural Studies*.3(1), 1405-1416.

Weissenborn, J. ve Klein, W. (1982). *Here and There: Cross-linguistic Studies on Deixis and Demonstration.* Amsterdam: Benjamins.

Yetkiner Kansu, N. (2009). *Çeviribilim edimbilim ilişkisi üzerine*. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınevi.

Yılmaz, E. (2020). *Edimbilimine giriş kavram-kuram-uygulama*. Ankara: Pegem Akademi.

Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University.

Yule, G. (2010). *The study of language*. Cambridge: Cambridge University Press.

TERİM DİZİNİ

Türkçe-İngilizce Dizin Listesi

A

açıklayıcı kanıt (revelative evidence)

ad (noun)

adıllaşma (pronominalization)

adılsıl (pronominal)

alan (area)

alıcı (addresser)

alıntılama (mention)

alçakgönüllü konuşma (humble speech)

artgönderim (anaphora)

artgönderimsel gösterim (anaphoric deixis)

artgönderimsel kaynak (anaphoric reference)

artgönderimsel kullanımlar (anaphoric usages)

artgönderimsel olmayan kullanımlar (non-anaphoric usages)

B

bağıl adıl (relative)

bağıllık (relativized)

bağıl yer (relevant place)

bağıl zaman (relevant time)

revelative evidence (açıklayıcı kanıt)

bağlam (context)

bağlayıcı (connector)

bakış açıları (points of view)

belirtici (designator)

belleksel kanıt (memory evidence)

bilgisel gösterim (epistemic deixis)

birincil gösterim (primary deixis)

birincil kaynak (truly referential)

birinci kişi (first person)

Ç

çatı (voice)

D

değiştirici (shifters)

değiştirim bağlılaşımlar (substitution correlations)

devinim eylemleri (verbs of motion)

devinimsel (gestural)

devinimsel kullanımlar (gestural usages)

dış gösterim (exophoric gösterim)

dilbilgisel zaman (tense)

dilbilimsel bağlam (linguistic context)

dilötesi (paralinguistic)

dilsel göstermeler (presentatives)

dinleyici (auidence)

dizinsel (indexical)

dizinsel ifadeler (indexical expressions)

dönüşlülük (reflexivity)

durum (status)

durumsal gösterim (situational deixis)

E

ek anlam (additional meaning)

empatik (empathetic)

empatik gösterim (empathetic deixis)

eş-kaynak (co-referantial)

eş-metin (co-text)

F

felsefî gösterme kavramı (philosophical notion of ostension)

felsefî gösterme tanımı (philosophical ostensive definition)

G

geçişken (transposed)

gönderici (sender)

görünüş (aspect)

gösterici (demonstrative)

gösterim (deixis)

gösterimsel (deictic)

gösterimsel bağ (deictic anchorage)

gösterimsel bağlam (deictic context)

gösterimsel eşzamanlılık (deictic simultaneity)

gösterimsel ifadeler (deictic expressions)

gösterimsel izdüşüm (deictic projection)

gösterimsel kullanımlar (deictic usages)

gösterimsel olmayan (non-deictic)

gösterimsel olayan kullanımlar (non-deictic usages)

gösterimsel söylem (deictic discourse)

gösterimsel zaman kaynağı (deictic temporal reference)

İ

iç gösterim (endophoric deixis)

ikinci kişi (second person)

ikincil gösterim (secondary deixis)

ikincil kaynak (quasi referential)

ileti (message)

ilişkisel sosyal gösterim (relational social deixis)

işaret dönüşlülüğü gösterimi (token reflexivity deixis)

işaretlenen zaman (coding time)

izleyici (bystander)

K

kabul edilen zaman (receiving time)

kaynak (referance)

kibar konuşma (polite speech)

kip (mood)

kişi (person)

kişi gösterimi (person deixis)

konuşmacı (speaker)

konuşma yeri (place)

konuşma zamanı (time)

koşullu takvimlik zaman birimi (positional calenderic unit)

kulak misafiri olanlar (non-participating overhearers)

M

merkezî kişi (central person)

merkezî söylem (central discourse)

merkezî yer (central place)

merkezî zaman (central time)

mutlak sosyal gösterim (absolute social deixis)

N

nezaket adılları (polite pronouns)

nezaket olgusu (politeness phenomenon)

O

saygı ifadeleri (honorifics)

saygılı konuşma (honorific speech)

ortam (setting)

Ö

ön-bulunma (pro-locative)

ön-eylem (pro-verb)

ön-eylemsi (pro-verbal)

öngönderim (cataphora)

öngönderimsel gösterim (cataphoric deixis)

önsayıltısal kanıt (presumptive evidence)

P

psikolojik uzaklık (psychological distal)

R

resmîyet seviyeleri (formality levels)

S

saatlik zaman (hourly time)

sembolik (symbolic)

sembolik kullanım (symbolic usage)

sezdirim (implicature)

sıfır noktası (ground zero)

sosyal (social)

sosyal anlaşma (social contact)

sosyal gösterim (social deixis)

sosyal merkez (social centre)

söylem (discourse)

söylem-metin gösterimi (discourse deixis)

sözdizim (syntax)

söz eylem (speech act)

standart anlam (literal meaning)

T

takvimlik zaman birimi (calenderic time unit)

takvimlik olmayan zaman birimi (non-calenderic time unit)

tanıklayıcı (recognitional)

tembel adıllar (pronouns of laziness)

temel işaretleme (underlying code)

tümce-içi (intra-sentential)

U

uzaksal (distal)

uzaksal gösterici (distal demonstrative)

uzam (space)

uzamsal (spatial)

uzamsal gösterim (spatial deixis)

Ü

üçüncü kişi (third person)

Y

yakınsal (proximal)

yakınsal gösterici (proximal demonstrative)

yer (place)

yetkin alıcı (authorized addresser)

yetkin konuşmacı (authorized speaker)

Z

zaman (time)

zaman gösterimi (time deixis)

zamansal gösterim (temporal deixis)

zamansal sınırlılık (temporal restricted)

İngilizce-Türkçe Dizin Listesi

A

absolute social deixis (mutlak sosyal gösterim)

additional meaning (ek anlam)

addresser (alıcı)

anaphora (artgönderim)

anaphoric deixis (artgönderimsel gösterim)

anaphoric reference (artgönderimsel kaynak)

anaphoric usages (artgönderimsel kullanımlar)

area (alan)

aspect (görünüş)

audience (dinleyici)

authorized addresser (yetkin alıcı)

authorized speakers (yetkin konuşmacı)

B

bystander (izleyici)

C

calenderic time unit (takvimlik zaman birimi)

cataphora (öngönderim)

cataphoric deixis (öngönderimsel gösterim)

central discourse (mekezî söylem)

central person (merkezî kişi)

central place (merkezî yer)

central time (merkezî zaman)

coding time (işaretlenen zaman)

connector (bağlayıcı)

co-referantial (eş- kaynak)

co-text (eş-metin)

context (bağlam)

D

deictic (gösterimsel)

deictic anchorage (gösterimsel bağ)

deictic context (gösterimsel bağlam)

deictic discourse (gösterimsel söylem)

deictic expressions (gösterimsel ifadeler)

deictic projection (gösterimsel izdüşüm)

deictic simultaneity (gösterimsel eşzamanlılık)

deictic temporal reference (gösterimsel zaman kaynağı)

deictic usages (gösterimsel kullanımsal)

deixis (gösterim)

demonstrative (gösterici)

designator (belirtici)

discourse (söylem)

distal (uzaksal)

distal demonstrative (uzaksal gösterici)

E

empathetic (empatik)

empathetic deixis (empatik gösterim)

endophoric deixis (iç gösterim)

epistemic deixis (bilgisel gösterim)

evidental (kanıt)

exophoric gösterim (dış gösterim)

F

first person (birinci kişi)

formality levels (resmîyet seviyeleri)

G

gestural (devinimsel)

gestural usages (devinimsel kullanımlar)

ground zero (sıfır noktası)

H

honorifics (saygı ifadeleri)

honorifics speech (saygılı konuşma)

hourly time (saatlik zaman)

humble speech (kibar konuşma)

I

implicature (sezdirim)

indexical (dizinsel)

indexical expressions (dizinsel ifadeler)

intra-sentential (tümce-içi)

L

linguistic context (dilbilimsel bağlam)

literal meaning (standart anlam)

M

memory evidence (belleksel gösterici)

mention (alıntılama)

message (ileti)

mood (kip)

N

non-anaphoric usages (artgönderimsel olmayan kullanımlar)

non-calenderic time unit (takvimlik olmayan zaman birimi)

non-deictic (gösterimsel olmayan)

non-participating overhearers (konuşma edimine kulak misafiri olanlar)

noun (ad)

P

person (kişi)

person deixis (kişi gösterimi)

philosophical notion of ostension (felsefî gösterme kavramı)

philosophical ostensive definition (felsefî gösterme tanımı)

place (yer-konuşma yeri)

presentatives (dilsel göstermeler)

presumptive evidence (önsayıltısal kanıt)

pro-locative (ön-bulunma)

pro-verb (ön-eylem)

pro-verbal (ön-eylemsi)

proximal (yakınsal)

proximal demonstrative (yakınsal gösterici)

psychological distal (psikolojik uzaklık)

polite pronouns (nezaket adılları)

politeness phenomenon (nezaket olgusu)

polite speech (kibar konuşma)

positional calenderic unit (koşullu takvimlik zaman birimi)

Q

qualifier (niteleyici)

quantifier (niceleyici)

quasi referential (ikincil kaynak)

R

receiving time (kabul edilen zaman)

recognitional (tanıklayıcı)

reflexivity (dönüşlülük)

relational social deixis (ilişkisel sosyal gösterim)

relative (bağıl adıl)

relativized (bağıllık)

relevant place (bağıl yer)

relevant time (bağıl zaman)

revelative evidence (açıklayıcı kanıt)

S

second person (ikinci kişi)

secondary deixis (ikincil gösterim)

sender (gönderici)

setting (ortam)

shifters (değiştiriciler)

situational deixis (durumsal gösterim)

social (sosyal)

social centre (sosyal merkez)

social contact (sosyal anlaşma)

social deixis (sosyal gösterim)

space (uzam)

spatial (uzamsal)

spatial deixis (uzamsal gösterim)

speaker (konuşmacı)

speech act (söz eylem)

status (durum)

substitution correlations (değiştirim bağlılaşımlar)

symbolic (sembolik)

symbolic usage (sembolik kullanım)

syntax (sözdizim)

T

temporal (zamansal)

temporal deixis (zamansal gösterim)

tense (dilbilgisel zaman)

third person (üçüncü kişi)

time (zaman)

time deixis (zamansal gösterim)

token reflexivity deixis (işaret dönüşlülüğü gösterimi)

transposed (geçişken)

truly referential (birincil kaynak)

U

underlying code (temel işaretleme)